

MICHAL SKŘEJPEK

ORGANIZACE ŘÍMSKÉ FINANČNÍ SPRÁVY
ZA PRINCIPÁTU

Objasnění vzniku nové struktury finanční státní správy za principátu, při níž byly aplikovány zcela odlišné formy řízení i vztahy podřízenosti, než tomu bylo za republiky, je jedním ze základních předpokladů pro pochopení tohoto údobí římských dějin. Starý, a v mnohém již přežitý systém republikánský, reprezentovaný tradičními magistraturami, je nahrazen soustavou nově zřízených císařských služebníků, kteří, jak říká Pomponius: „*non sunt magistratus, sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt*“ (Dig. I, 2, 2, § 33). Výzkumy v této oblasti značně ztěžuje zejména skutečnost, že ani vznik, ani vzájemné vztahy mezi finančními orgány nebyly upraveny žádnými normami. To se ostatně netýká jen oblasti finanční, ale tento jev je typický pro celou císařskou administrativu. Jedinými použitelnými prameny zůstávají proto zmínky římských historiků a často se musíme spokojit pouze s epigrafickými doklady.

Při budování finanční struktury jako takové a i při provádění dalších zásahů a změn do této oblasti nebyl princeps vázán souhlasem žádného státního orgánu. Nikdy, až na zanedbatelné výjimky, nešlo o zásahy nahodilé, ale naopak vyvolané aktuálními objektivními potřebami, a to zejména ekonomického rázu. Ve vývoji finanční administrativy se také odráží rostoucí moc císařů a politický a společenský vývoj v římské říši vůbec.

Právě z těchto důvodů se problematikou finanční správy zabývala již celá řada romanistů: Z novějších monografií je možno jmenovat práci M. Rostovtzeffa „The Social and Economic History of the Roman Empire“ (1963), T. Franka „An Economic Survey of Ancient Rome (1959), F. Grelleho „Stipendium vel tributum“ (1963) nebo A. Masiho „Ricerche sulla »res privata« del »princeps«“ (1971). Mezi významnější studie z poválečné doby patří například článek F. Millara „The Fiscus in the First two Cen-

turies“ (1963), A. H. M. Jonese „The Aerarium and the Fiscus“ (1950) a P. A. Brunta „The »Fiscus« and its Development“ (1966).

Otázky spojené s výstavbou ústřední císařské finanční správy dosud z marxistického hlediska komplexně řešeny nebyly a v naší literatuře se tato tematika neobjevuje vůbec. Další mezerou dosavadních výzkumů v této sféře je, že nebyl sestaven seznam známých úředníků, kteří působili v centru finanční správy, ačkoli z jiných oblastí státní správy nebo provincií tyto soupisy již ve značné míře k dispozici jsou. Dosud nejúplnější je soupis vedoucích porázený H. G. Pflaumem (1960—1961), který je ale z důvodů zaměření práce zcela pochopitelně omezen pouze na jezdecké prokurátory. Seznam nižších úředníků pak nebyl v minulosti sestaven vůbec.

Mimořádnou pozornost věnovali vždy římscí císařové vedle armády finanční správě říše. Šlo o oblasti vzájemně velmi úzce spojené, které zabezpečovaly stabilitu i samotnou existenci jejich vlády. Obě byly základními nástroji při uskutečňování zahraniční politiky i cílů politiky vnitřní. Za otázky klíčového významu je považoval již Caesar a také Dio Cassius Cocceianus (LXXI 33, 2) spatřuje plným právem v armádě a kontrole finančního života římského státu základy Augustovy moci. Po ovládnutí armády a bezprostředním uchopení moci se pozornost proto zcela zákonitě obrací na problematiku finanční. Již první císařové julkoklaudijské dynastie dosáhli toho, že fakticky řídili finanční politiku římského státu, kontrolovali jeho finanční zdroje a osobovali si také právo výlučně disponovat všemi finančními důchody, ať již na základě plných mocí udělených jim senátem, či fakticky z titulu nejbohatšího a nejmocnějšího občana římské říše. Jistým paradoxem je, že právě zde, ve sféře eminentního zájmu principů, se udržela z celé oblasti ústřední správy nejdéle praxe i některé instituty z doby republiky. Bylo to dáno politikou prvních císařů, kteří vědomě na republikánský systém navazovali a zachovávali tak alespoň zdání jisté demokratičnosti, přičemž ovšem rozhodující oblasti měli plně pod svou kontrolou. Charakteristické pro celou finanční administrativu, a to nejen počátků principátu, je její nejednotnost, roztržitost, časté a ne vždy dnes již plně objasnitelné změny kompetence, významu i samotného obsahu. Navíc se toto netýká jen jednotlivých institutů uvnitř odvětví, ale i odvětví samotných, k níž přistupuje i složitost celé struktury. Ze všech sfér císařské administrativní aktivity prošla právě tato oblast nejsložitějším vývojem, který nebyl zcela ukončen ani Diocletianovými a zejména pak Constantinovými reformami. Pro jeho pochopení je třeba se soustředit jednak na vzájemný vztah aeraria, fiscu, patrimonium a ratio privata, dále na oblasti jejich působnosti, na vznik, vývoj i obsah těchto pojmů, které si ne vždy zachovaly původní význam. Z tohoto hlediska je rozhodující Augustova vláda, nástup flaviovské dy-

nastie, doba Antoninů a panování Septimia Severa. Druhým problémovým okruhem pak je vnitřní struktura jednotlivých úřadů a důchody, které do pokladen jimi spravovaných plynuly. I zde samozřejmě dochází během doby k významným změnám a posunům. Důležitými údobími je opět počátek principátu, pak vláda Claudia a Hadriana. Změna systému vlády — zánik republiky a nastolení neomezené moci jedince — vyvolala nutnost celé řady zásahů do republikánského zřízení. Vytváří se zcela nové orgány, a to jak „státní“, tak i k osobní službě císaři jako hlavě státu s celoríšskou působností.

AERARIUM

Pokladnou, která měla v římském státě nejdelší historii, bylo starobylé *aerarium populi Romani* nebo také *aerarium Saturni*, nazvané tak podle Saturnova chrámu, v němž bylo umístěné. Právě tato pokladna „římského lidu“ měla představovat za principátu určitou kontinuitu s republikánskou dobou. Byla ztělesněním „nezávislosti“ a „partnerství“ senátu s císařem. I když toto odvětví finanční správy nepodléhalo císaři přímo (ovládal je například prostřednictvím *ius referendi*) a nehrálo ani příliš důležitou úlohu v ekonomice římského státu za císařství, je třeba se o něm pro úplnost alespoň krátce zmínit.

Za republiky bylo *aerarium* spravováno zpočátku přímo konzuly (J. Král, 1921, str. 212).¹⁾ Velmi záhy ale, v souvislosti se zaneprázdněním nejvyšších římských úředníků jinými úkoly, je svěřeno do péče dvou *quaestorů*. Po rozšíření jejich počtu na čtyři roku 421 př. n. l. byli ti z nich, kteří měli na starosti státní pokladnu a zároveň i archiv v ní umístěný, označováni jako *quaestores urbani* na rozdíl od svých kolegů, kteří následovali konzuly na válečných taženích. Toto uspořádání se udrželo až do r. 23 př. n. l., kdy je AUGUSTUS nahradil dvěma *praetory* (Suet. Aug. 36), kteří, stejně jako dříve *quaestori*, byli voleni *comitiis* a vykonávali svou funkci po dobu jednoho roku. I když se příliš s příchodem principátu uspořádání správy *aeraria* nezměnilo, jeho závislost na senátu, jako vrchním kontroloru financí římského státu (Dio LIII 16), dostává vážné trhliny. Od samotného počátku totiž byla nutná spolupráce s ostatními pokladnami, které byly pod přímou kontrolou císaře a také jednotlivými finančními úředníky navzájem. Již v této době

¹⁾ Proti M. Bartošek (1979, str. 236), který staví do čela *aeraria* od počátku *quaestory*.

je aerarium fakticky císařem řízeno, a přestože si jistou formální samostatnost zachovalo až do konce principátu, bylo zcela závislé na jeho vůli. Nic na tom nemění ani to, že někteří z císařů, typicky Nerva, Traianus a později M. Aurelius, zachovávali vůči němu jisté ohledy.

Důležitým krokem k získání přímé kontroly nad aerariem byly CLAUDIOVY reformy z roku 44 n. l. Ten obnovil původní funkci quaestorů, ale nyní dostala zcela jiný obsah. V čele aeraria sice stojí opět dva quaestores aerarii Saturni, ale teď již nejsou losováni, nýbrž jmenováni přímo císařem na tři roky, byť z řad senátorů, přesněji bývalých praetorů (Front. de aquaed. 105; Suet. Claud. 24, 2; Tac. Ann. XIII 29, 2) a jím také placeni. Stávají se tak vlastně normálními císařskými úředníky a senát kontroluje aerarium od této doby pouze nominálně. Krátce před tím, roku 42 n. l., Claudius jmenoval i tříčlennou komisi ze senátorů praetorské třídy (*curatores tabularum publicorum*) pro vymáhání státních dluhů a urovnání finanční situace aeraria po Caligulově vládě (Tac. Ann. XIII 31, 7).²⁾ Poslední změnou byl NERONŮV zásah v roce 56 n. l., pomineme-li ovšem krátké intermezzo za panování GALBY, kdy jsou doloženi praetoři (Tac. Hist. IV 9). Již podruhé, a tentokráte s konečnou platností, jsou quaestoři vyloučeni ze správy aeraria. Jejich místo zaujímají dva *praefecti aerarii Saturni*, opět vybíraní přímo císařem ze senátorů praetorské třídy na tři roky (Tac. Ann. XIII 28, 29). Na první pohled by se mohlo zdát, že senát neztrácí nic na svých pravomocích, i nadále je tato pokladna řízena jeho členy. Je to ovšem jen zástěrka, která má zakrýt, že císař zcela volně rozhoduje o příjmech i výdajích této pokladny. Proces centralizace finanční správy vrcholí pak ve 3. století n. l., kdy *fiscus* fakticky celé aerarium pohltí. Úplný konec jeho významu je pak spojen s DIOCLETIANOVÝMI reformami. Po zrušení rozdílu mezi císařskými a senátními provinciemi se ztrácí i poslední důležitější pramen příjmů, který aerariu ještě zůstal, a stává se z něj pouhá římská městská pokladna — *arca publica*.

Trvalý úpadek významu aeraria je možno nejlépe ilustrovat na jeho příjmech a výdajích. Římští historikové zcela jasně uvádějí, že císař rozhodoval podle vlastního uvážení, které daně náleží do aeraria a které do *fiscu*, případně jiné pokladny. Především takto získával kontrolu nad finanční správou říše. Zasahování do organizační struktury je toho jen vnějším vyjádřením. Ještě za Augusta činí výdaje aeraria Saturni asi 400 miliónů HS ročně (T. Frank, 1959, str. 6) a pokrývají téměř všechny oblasti. Ovšem již v této době je část výdajů hrazena přímo Augustem nebo jeho generály (například veřejné stavby, cesty, hry) a přechází brzy

²⁾ Podobnou komisi vytvořil i císař Nerva: „*publicis sumptibus minuendis*“ (Plin. Pan. 62, 2; Plin. Ep. 2, 1, 9).

pod správu zvláštních císařských *curatores* nebo *praefectes*. Jiné vydaje, jako například na armádu, loďstvo, pretoriánské a městské kohorty i část platů úředníků jsou placeny přímo z fiscu (podrobně T. Frank, 1959, str. 4—6).

Do roku 27 př. n. l., tedy do rozdělení provincií na císařské a senátní, spadají do aeraria všechny přímé i nepřímé daně. Pak ovšem z přímých daní pouze příjmy z provincií ponechaných správě senátu. Jde o daň z půdy (*tributum soli*), mající ovšem charakter daně majetkové (M. Bartošek, 1979, str. 235), a to dokonce až do zrušení tohoto rozdílu mezi provinciemi DIOCLETIANEM a *tributum capitis*, které si ale velice záhy přisvojil fiscus. Je zde zachována stará republikánská praxe pronájmu nepřímých daní společností publikánů a provinční pokladnu, spolu s přímými daněmi, spravuje i nadále *quaestor*. Významným pramenem příjmů byly zpočátku i státní doly a pronájem *ager publicus*. To je pravda ovšem jen do Vespasianovy vlády, který část těchto příjmů převedl do fiscu (T. Frank, 1959, str. 48). Nepřímé daně (*vectigalia*) náleží aerariu jen zpočátku, VESPASIAN v podstatě ukončil jejich postupné převádění do císařské státní pokladny — *fiscu Caesaris*. Jednalo se o *vicesima venalium manciporum* — 5% daň z prodeje, 1% daň z dražeb — *centesima rerum venalium*, která byla již roku 6 n. l. převedena Augustem do *aeraria militari* (Tac. Ann. I 78, 2), *vicesima hereditatum* — 5% dědická daň, kterou potkal stejný osud (Suet. Aug. 49, 2) a 5% daň z propouštění otroků — *vicesima manumissionum (libertatis)*, jež byla pohlcena fiscem za Vespasiana (T. Frank, 1959, str. 50, proti A. Momigliano, 1932, str. 92). Poslední nepřímou daní byla nejrůznější cla, *portoria*. I zde byl vývoj obdobný, CLAUDIUS počal s převáděním jednotlivých poplatků do císařské pokladny a od Vespasiana náleží aerariu jen polovina jejich výtěžku (T. Frank, 1959, str. 49 a násl.). Toto platí i pro ostatní vectigaly bez ohledu na to, jestli jsou vybírány na území podléhajícímu správě senátu či císaře. Do aeraria spadaly dále odúmrti — *bona vacantia*. První zmínka o nárokování takového majetku císařem pochází již z doby vlády Tiberiovy: „... *bona Aemiliae Musae, locupletis intestatae, petita in fiscum*“ (Tac. Ann. II 48, 1 k roku 17 n. l.). Jedná se také o *caducum* — propadála dědictví podle Augustových manželských zákonů. F. Millar (1963, str. 34—36) se domnívá, že po celé první století patří *bona caduca* do aeraria a pokud ne celá, tedy alespoň její část. Jisté je, že na Hadrianův popud vydané *senatus consultum Iuventianum* z roku 129 n. l. (Gaius II, 285) bylo důležitým krokem k jejímu úplnému převedení do fiscu. Od vlády císaře Caracally pak o tom není nejmenších pochyb: „*Hodie ex constitutione imp. Antonini omnia caduca fisco vindicantur, sed servato iure antiquo liberis et parentibus*“ (Ulp. reg. 17, 2). Podobný osud měl i majetek osob odsouzených pro *crimen repetundarum* či *maiestatis* —

bona damnatorum.³⁾ Posledním významnějším pramenem příjmů, i když zcela mimořádným, byly císařské dotace. Roku 57 n. l. Nero převedl z fiscu do aeraria 40 miliónů HS a od roku 62 bylo aerarium pravidelně dotováno 60 milióny HS ročně (Tac. Ann. XV 18). Je tedy zřejmé, že již během 1. století n. l., v podstatně do konce vlády císaře Vespasiana, byl v základních rysech ukončen proces koncentrace peněžních příjmů ve fiscu. Aerariu zůstává jen zcela podřadná úloha a nejenže je císařem ovládáno, ale i postavení jeho správců se přibližuje ostatním císařským úředníkům.

FISCUS

Původní význam tohoto slova je vlastně „koš na peníze“ a v přeneseném smyslu místo, kde se peníze uschovávají — pokladna. A. H. M. Jones (1950, str. 107) stanovil jeho možné významy následovně: 1. za republiky soukromý majetek, 2. soukromý majetek císaře za principátu, 3. celá finanční správa říše kontrolovaná císařem, 4. za republiky i císařství provinční či jiná pokladna s veřejnými penězi. Pro označení císařské ústřední finanční správy za principátu se však nehodí ani jedna definice. Jako pouhý rozpočtový úřad ho chápe T. Frank (1933, str. 144),⁴⁾ F. De Martino v něm vidí jen centrální kontrolní finanční instituci (1965, str. 803) a P. A. Brunt pak prostředky veřejné pokladny (1966, str. 76). Funkce fiscu byly skutečně velmi rozsáhlé a zahrnovaly s největší pravděpodobností všechny výše uvedené oblasti. Názory na jeho význam se značně liší a jsou mu dávána také různá označení: „*ratio Caesaris et Augustae*“ (A. Masi, 1971, str. 50), „*patrimonial fiscus*“ (T. Frank, 1959, str. 82), nebo je i kladeno rovnítko mezi *fiscus* a *aerarium* pro období 3. století n. l. (P. A. Brunt, 1966, str. 78), s čímž ovšem nelze souhlasit, protože *aerarium*, byť značně okleštěné, existuje stále jako samostatná pokladna. Pro stejnou dobu vidí A. H. M. Jones (1950, str. 114) *fiscus* jen jako obecný termín pro všechny finance spravované císařem.⁵⁾ Ani prameny nedávají jednoznačnou odpověď. Jednou to jsou všechny prostředky kontrolované císařem (Sen. de benef. IV 39, 3; Plin. NH XII 113, 123), jindy je označována jako *summae rationis* (CIL VI 1564 = ILS 1452; CIL VI 1589 = ILS 1740; CIL X 1785 = ILS 6333) a v pozdější době je *fiscalis* synonymem pro *res privata* (C. I. XI, tituly 68, 69, 71—74).

³⁾ Plinius (Pan. 42, 1) se zmiňuje, že *fiscus* se s *aerariem* o tyto příjmy dělí.

⁴⁾ „But these departmental offices seem to me to have been only clearing houses that balanced their accounts with the treasury (the *Aerarium*).“

⁵⁾ „The distinction is not between *fiscus* and *ratio privata*, but between *summae rationis* and *ratio privata*, both of which were comprehended within the general term »*fiscus*«.“

Není ovšem možno posuzovat tento termín odtrženě od jeho vývoje a obsahu. Fiscus skutečně prošel složitým vnitřním vývojem. Zpočátku má charakter výlučné pokladny císaře, do níž spadají všechny finanční fondy jím spravované, tedy včetně principova osobního jmění, které tvořilo i jeho prapůvodní základ (M. Bartošek, 1980, str. 254). Teprve po vyčlenění patrimonium se stává fiscus čistě pokladnou, kterou císař spravuje z titulu hlavy státu, v jistém smyslu jako nástupce republikánských magistrátů. Představený této pokladny zároveň působí jako „ministr financí“ — připravuje státní rozpočet a kontroluje i ostatní pokladny. Vedle tohoto „ústředního“ fiscu existují i fisci provinční a další, jako například fiscus Asiaticus a jiné císařské pokladny (patrimonium, později ratio privata). Nadto se označení fiscus vyskytuje ve významu pokladny prakticky ve všech finančních odvětvích (např. fiscus rationis patrimonii provinciae Baeticae: CIL XV 560). Jako fiscus je tedy možno chápat centrální státní císařskou pokladnu, jejíž vedoucí a rationibus má i další finanční úkoly a oprávnění vzhledem k jiným úsekům.⁶⁾ Nic na tom nemění ani to, že je různě v pramenech označován a že termín „fiscus“ se i nadále používá v původním smyslu, tedy jako označení kterékoli pokladny. Fiscus symbolizuje vítězství aristokratické moci a bohatství nad institucemi res publica (F. Millar, 1963, str. 42).

Stejně jako je nesnadné definovat přesně pojem fiscu v období principátu, je velmi obtížné, ne-li nemožné, s naprostou určitostí stanovit dobu jeho vzniku či spíše konstituování jako samostatné pokladny.⁷⁾ Nejblíže k pravdě bude V. Giuffrè (1977, str. 78), když říká: „Římská veřejná pokladna se zdvojuje, nebo lépe, vedle aeraria se vytváří poloveřejný majetek, fiscus Caesaris...“ Přestože se v *Res gestae* nehovoří o fiscu, ale objevuje se pouze plurál *fisci*, neznamená to ještě, že ústřední pokladna neexistovala. Je to důkaz pouze pro to, že vedle centrálního fiscu (*fiscus Caesaris*) existovaly i fisci další, zejména provinční, a že ještě jeho postavení nebylo zcela suverénní. Totéž vyplývá i ze Suetonia. V životo-

⁶⁾ P. A. Brunt (1980, str. 86) vyvozuje z CIL VI 455 = ILS 5920 z roku 193 n. l., že a rationibus rozhodoval dokonce o použití stavebního materiálu. Kromě toho měl v péči také ražbu mincí: „*quod domini celsis niteat laquearibus aurum, quae divum in vultus igni formanda liquescat massa, quid Ausoniae scriptum crepet igne Monetae*“ (Stat. III 3, 103–105).

⁷⁾ Do doby Augusta klade jeho vznik např. S. Bolla (1938, str. 19–20), který dokonce určuje přesně i rok 21 př. n. l.; P. A. Brunt (1966, str. 89) mu ale přisuzuje pouze podřadné postavení. Podle něj se zde soustřeďují jen příjmy z provincií, které jsou určeny k placení veřejných výdajů a přebytek je odváděn do aeraria (1960, str. 91). Dále to je M. Hammond (1959, str. 456), A. H. M. Jones (1950, str. 106), H. H. Scullard (1976, str. 303), G. H. Stevenson (1952, str. 194). Tiberiovi jej přisuzuje S. J. de Laet (1949, str. 364–365), F. De Martino (1965, str. 1592), F. Millar (1977, str. 68) a M. Rostovtzeff (1895 a násl., 3. díl, str. 136). Claudius: A. Garzetti (1953, str. 298), M. P. Charlesworth (1952, str. 687), H. Last (1944, str. 51 a 59), H. B. Mattingly (1967, str. 125 a 184), A. Passerini (1972, str. 100 a 359).

pise Augusta (101) sice hovoří pouze o provinčních fisci, ale na druhé straně v téže kapitole (28) užívá výraz *rationarium imperii*, takže vše hovoří pro existenci bilančního centra, kterým by mohl být pouze onen centrální fiscus. Jisto je, jak ukáže další výklad, že během vlády prvních císařů z julsko-klaudijské dynastie, a nejpozději za Claudia, si vytváří císař samostatnou státní pokladnu, která je označována jako fiscus a je vnějším vyjádřením císařovy svrchované moci ve finanční oblasti.

O kontrolu financí se pokoušel již CAESAR: „*Praeterea monetae publicisquae vectigalibus peculiares servos praeposuit*“ (Suet. Caes. 76). Teprve však po udělení prokonzulských pravomocí Augustovi senátem roku 28 př. n. l. a rozdělení provincií na císařské a senátní o rok později vytvořily se vhodné podmínky, o které se mohl AUGUSTUS při přeměně finanční správy opřít. To jistě neznamená, že je možno klást rovnítko mezi rok 27 př. n. l. a vznik fiscu. I nyní, jako za republiky, existují provinční fisci, které spravují guvernéri stejně v senátních i císařských provinciích. Rozdíl proti dřívější době je však v tom, že ty, které leží v provinciích podléhajících *legati Augusti pro praetore* jsou úzce napojeny na císaře a prostředky z nich spolu s některými daněmi a dalšími důchody jsou soustřeďovány v centrální pokladně. Od počátku má císař nejen právo, ale zároveň i morální povinnost užívat tyto zdroje jen pro veřejné potřeby (A. Berger, 1953, str. 473). Typické, a to nejen pro tuto oblast je, že císař stejně jako ostatní příslušníci aristokracie používá své otroky, propuštěnce a případně i klienty jako pomocníky. Nejedná se však ještě v žádném případě o státní úředníky. O tom, že fiscus nebyl v této době ještě plně konsolidován a že jeho správa neměla pevnou formu,⁸⁾ svědčí i další příklady. Osoby, které spravují Augustovu pokladnu (*arcu*), zároveň pečují i o soukromý principův majetek. Tato pokladna⁹⁾ dokonce nemá ještě ani oficiální označení a není znám žádný „úředník“, který by stál v jejím čele. První doklady jsou až z doby Tiberiovy vlády (CIL VI 8409: Anthemus Ti. Caes. Aug. l. a rationib.) a jedná se samozřejmě o propuštěnce. Na druhé straně to je ovšem nepřímý důkaz, že již za Augusta propuštěnec či otrok, pověřený podobnými úkoly, pravděpodobně existoval. Konečně sem patří i svědectví Dio Cassia (LII 30) o tom, že roku 23 př. n. l. odkázal Augustus v době svého vážného onemocnění své prostředky konzulům. Proč již Augustus nedal této, snad nejdůležitější, oblasti pevnou organizační strukturu těžko říci. Nejpravděpodobněji to souvisí s celkovým zaměřením jeho vnitřní politiky, s tím, že pokud možno zachovával republikánské instituce, a také s ohledy, které musel v té

⁸⁾ F. De Martino (1965, str. 806) se domnívá, že tehdy ještě nemohla ani vůbec existovat.

⁹⁾ Umístěna byla zřejmě v chrámu Marta Ultora (Iuven. XIV, 259 a násl.).

době ještě brát na mínění členů starých senátorských rodin, jež by otevřené zřízení takové pokladny nepochybně pobouřilo.

Významnou funkcí císařova finančního ústředí byla od počátku zcela nepochybně povinnost sestavovat státní rozpočet a tedy i koordinovat činnost ostatních pokladen, jak dosvědčuje Suetonius v životopise Augusta: „... *breviarium totius imperii, quantum militum sub signis utique esset, quantum pecuniae in aerario et fiscis et vectigaliarum residuis*“ (Suet. Aug. 101) i Caliguly: „*Rationes imperii, ab Augusto proponi solitas sed a Tiberio intermissas publicavit*“ (Suet. Calig. 16). Opačného názoru je H. B. Mattingly (1957, str. 125, 184), který se domnívá, že až do Claudia dělá císař bilanci sám. Otázkou by pak bylo, proč nevyužívá služeb svých zkušených otroků a zda vůbec bylo možné, aby se této nepochybně časově velmi náročné činnosti věnoval osobně, i když samozřejmě jeho kontrola a konečně schválení tu muselo být.

Rozsáhlé Claudiovy reformy správy římské říše se samozřejmě výrazně dotkly i oblasti fiscu a financí vůbec.¹⁰⁾ Jeho zásluhou dostala finanční správa pevné organizační základy, na nichž mohli jeho následovníci úspěšně stavět. Nejenže CLAUDIUS dal centrálnímu finančnímu úřadu jméno, ale především tento úřad vytvořil jako takový. Skládal se sice i nadále z otroků a propuštěnců, ale nyní již nikoli jako osobních služebníků císaře. Pokud je v této době není možno označit za státní úředníky, oficiální postavení měli určitě. Úřad *a rationibus*, jak se nyní správa fiscu nazývá, měl kompetenci na celém území říše a byly mu podřízeny všechny ostatní fisci přímo, ať již provinční nebo specializované, a senátní finance nepřímé. Jeho představený vystupuje jako správce „*rationes imperii*“ (od ratio — rozpočet, účet). Rozhodně se jeho úloha ale neomezovala jen na pouhý dohled (V. M. Scramuzza, 1940, str. 122). Kromě koordinačních pravomocí a vůbec těch, které by příslušely skutečnému ministru financí, řešil však přímo i některé podružné otázky.¹¹⁾

Představený správy fiscu nese stejné označení jako úřad samotný — *a rationibus*. Prvním jeho vedoucím byl známý Pallas (M. Antonius Antoniae Augustae l. Pallas: Suet. Claud. 28; CIL VI 11, 143, 965, 8170; XIV 2833), podle jména propuštěnec Claudiovy matky. I on, stejně jako ostatní „velcí“ propuštěnci té doby (ab epistulis Narcissus: CIL XV 7500, a libellis Callistus: Zonar. XI 9, Dio LX 3), soustředil ve svých rukou velké pravomoci (o jeho moci Tac. Ann. XIII 14) a je možno ho označit za skutečného ministra („*the Chancellor of the Exchequer*“ — Ch. E.

¹⁰⁾ F. De Martino (1965, str. 806) se dokonce domnívá, že základ Claudiových reforem spočíval právě zde.

¹¹⁾ Na nápis z roku 168 n. l. (CIL VI 455) je doložen jeho příkaz na vydání materiálu, určeného ke stavbě chrámu collegia, další se týká stavby domu procuratora sloupu M. Aurelia (CIL VI 1585^b z roku 193 n. l.).

Smith, 1942, str. 224, pozn. 106). Zásahu na jeho výjimečném postavení měl ale především jeho osobní vliv na císaře. Jaké postavení ale měl mimo finanční sféru, zejména ve vztahu k ostatním sekretářům, není možno přesně určit.¹²⁾

Rozsah úkolů a rationibus se vlastně proti Augustově době příliš nezměnil, rozdíl je ale v tom, že nyní dostaly oficiální charakter. I nadále mu podléhá i osobní majetek císaře (M. Rostovtzeff, 1895 a násl., str. 136), ovšem nyní jako nejvyššímu „účetnímu“ říši a navíc pouze nepřímo prostřednictvím úřadu a *patrimonio* vytvořeného také Claudiem. A rationibus nyní stojí v čele velkého úřadu, který odpovídá významu a rozsahu jeho činnosti a je schopen plnit všechny úkoly, které od něj císař požaduje. Personál tvoří i nadále, jako ostatně po celou dobu principátu, otroci a propuštěnci: „*adiecit et libertorum servorumque nomina a quibus ratio exigi posset*“ (Suet. Aug. 101). Jeho bezprostřední podřízený a zároveň i zástupce je *adiutor*.¹³⁾ Objevují se zde otroci (Astylus: CIL VI 8419, Felix: CIL VI 9038, Hilarus: CIL VI 5305) stejně jako propuštěnci (např. Crispinus: CIL VI 8417) a *adiutor* zřejmě má na starosti příjmy fiscu (M. Rostovtzeff, 1895 a násl., str. 137). Vlastní úřad a rationibus se skládal z rozsáhlých sekcí pod úředníky nazývanými *proximi* (např. M. Aurelius Aug. l. Marcion proximus rationum: CIL III 348) a *melloproximi* (M. Aurelius Aug. lib. Isidorus melloproximo a rationibus: CIL VI 8425). Jeho součástí byl i centrální finanční archiv (*tabularium*), kterému podléhaly všechny ostatní archívy u jednotlivých fisci a který byl podřízený úředníkovi nazývanému *tabularius* (první je doložen již z Claudiovy doby: Ti. Claudius Aug. lib. Homerus tabular. a rationib.: CIL VI 8426; z pozdější doby například T. Flavius Heracleon: CIL VI 8428). Tito *tabulariové* také řídili velký úřad: *adiutor tabularii* (CIL VI 8429), *custos tabularii* (CIL VI 8431), *optio tabellariorum officii rationum* (CIL VI 8424^a). Není také náhodou, že *proximové* byli relativně často povyšováni na místa prokurátorů. Tak například *proximus Tertiolus* se stal prokurátorem Belgie (CIL X 6092) a již zmíněný Marcion zastával úřad *procurator patrimoni Phrygiae* (CIL III 348). Nebylo sice obvyklé, aby personál propuštěneckého původu dosáhl takové kariéry, ale tento exces je celkem lehce vysvětlitelný mimořádným postavením fiscu.

¹²⁾ Například P. R. C. Weaver (Labeo, 1972, str. 224) ho považuje za nejmocnějšího a M. P. Charlesworth (1952, str. 687) jej řadí za *ab epistulis*. Vždy ovšem půjde pouze o spekulace, protože jejich vzájemné vztahy i místo v celém správním systému bylo zatím dáno jen jejich vztahem k císaři a celkovou politickou konstelací.

¹³⁾ V jiných odvětvích správy je ale jako *adiutor* označován úředník mladší. Tato výjimka u fiscu byla dána specifickým postavením tohoto úřadu (P. R. C. Weaver, Fam. Caes., 1972, str. 238).

Bezprostředními představiteli fiscu v provinciích pak jsou *procuratores fisci* (*Caesaris*). Nepříliš jasné postavení má úředník označovaný jako *a loricatae* nebo *ad loricatam*. O. Hirschfeld (1905, str. 4, pozn. 4) jej vysvětluje jako hlavního pokladníka fiscu, otroka nebo propuštěnce. Spolehlivě je doložen z Traianovy doby dokonce jako ducenární *procurator a loricatae*. Jedná se o L. Vibia Lentula (AE 1913, 143a, b; 1924, 81), který se později stal prokurátorem a *rationibus*, a proto musel tedy úřad *a loricatae* být v té době součástí normálního jezdeckého *cursus honorum*.

Důležitým mezníkem ve vývoji fiscu byla vláda Flaviovců, zejména prvního císaře této dynastie — VESPASIANA, který udělal rozhodný krok k vybudování centrálního fiscu (T. Frank, 1959, str. 45). Výstavba fiscu jako orgánu i odvětví finanční správy je dokončena a představuje nyní jednotný komplex císařských státních financí, reprezentujících moc císaře a zároveň je vyjádřením i jeho svrchovanosti. Výstižně charakterizuje úkoly a *rationibus* v této době Publius Papirius Statius: „*sanctarum digestus opum, partaeque per omnis divitiae populos magnique impendia mundi*“ (Stat. III 3, 87—88), když hovoří o práci otce Claudia Etrusca, který byl *a rationibus* za Flaviovců (podrobně k němu viz P. R. C. Weaver, *Fam. Caes.*, 1972, str. 284—294). Plinius o náčelníkovi fiscu říká, že je „*custos principalium opum*“ (Plin. Ep. 8, 6). I nadále zřejmě ale stojí v čele propuštěnec, přestože jako např. otec Claudia Etrusca dostává někdy *equitu* a možná nese již i titul *procurator a rationibus*.¹⁴⁾ První *a rationibus* jezdeckého původu jsou ale bezpečně doloženi až za vlády Traianovy (Cn. Pompeius Homullus: CIL VI 1628 = ILS 1385, L. Vibius Lentulus: AE 1913, 143a, b), což odpovídá i celkové tendenci patrné za jeho vlády, kdy „velké“ palatinské úřady jsou svěřovány příslušníkům jezdeckého stavu a vlastní výkon, alespoň podle H. G. Pflauma (1950, str. 55), připadá propuštěncům.

Největším reformátorem administrativního systému za principátu byl beze všech pochybností HADRIANUS. Jeho vládou končí zároveň období výbojů a pozornost se soustřeďuje především na zabezpečení hranic a vnitřní stabilizaci říše. Přestože jeho „ministr financí“ měl na počátku k dispozici obrovskou sumu 900 miliónů HS, objevily se záhy potřeby nových finančních zdrojů. Jen nově zavedené úřady zařazené do jezdeckého *cursus honorum* totiž odčerpávaly ročně z fiscu 25—50 miliónů HS (T. Frank, 1959, str. 71). Také z těchto důvodů byly omezeny výdaje na armádu, zkráceny hranice na Východě (SHA, Hadr. 53, 5—6) i částečně

¹⁴⁾ Tak se alespoň domnívá O. Hirschfeld (1905, str. 329). Naproti tomu P. De Francisci (1948, str. 267) klade zavedení titulu *procurator* pro vedoucího úřadu a *rationibus* až do doby Hadrianovy a spojuje tak neoddělitelně titul *procurator* s jeho reformami a především s pravidelným nástupem jezdců do tohoto úřadu.

reorganizována správa fiscu. Jednalo se zejména o nahrazení publikánských společností *procuratory* a zřízení úřadu *advocatus fisci*. Především ale byl a *rationibus* zařazen, stejně jako ostatní vedoucí kanceláří a další úředníci, do normálního *cursus honorum* s titulem *procurator Augusti a rationibus* (CIL VIII 164) a zároveň byl tento úřad vyhrazen pro příslušníky jezdeckého stavu. Výjimečně se však i zde později objevují propuštěnci, jako například T. Aurelius Aug. lib. Aphrodisius (CIL XIV 2104) a snad i T. Aelius lib. Proculus (CIL XIV 5309) za Antoninů, nebo jezdcí propuštěneckého původu: Ti. Claudius Secundinus (CIL V 867 = ILS 1339), M. Bassaeus Rufus (CIL VI 1599 = ILS 1326) opět v téže době. Období vlády Antoninů je vůbec možno označit za dobu renesance propuštěnců: „*multum sane potuerunt liberti sub Marco et Vero*“ (SHA Marc. 15). Všichni vedoucí fiscu však prošli plnou kariérou a není zde žádné výjimky, jako například v případě ab epistulis nebo a libellis (F. Millar, 1977, str. 105, a doklady A. L. Smyšljaev, 1982, str. 96). V průběhu 2. století n. l. také dochází k „dualizaci“ a *rationibus*. Jezdecký prokurátor dostává stejnojmenného propuštěneckého zástupce (např. Cosmus Aug. lib.: CIL VI 455, IX 2438, XV 7443) podle praxe, ověřené při správě císařských domén. Po Severovcích je pak i auxiliární *procurator* jezdec, a to v důsledku obecné militarizace státního aparátu. Představený fiscu je na počátku 2. století n. l. již řádný státní úředník, pobírající nemalý příjem 200 000 HS ročně.¹⁵⁾ Zvyšuje se tím prestiž nejen jeho, ale samozřejmě i celého úřadu, který řídí. Jedná se o zkušené muže, kteří jsou detailně seznámeni se všemi oblastmi civilní i vojenské služby. Snad jako nejlepší příklad by mohla posloužit kariéra L. Iulia Vehilia Iuliana (CIL VI 31856 = ILS 1327; AE 1888, 14).

Do rukou jezdců se dostal i významný úřad rozhodce ve finančních sporech fiscu s poplatníky. Hadrian navázal sice pouze na starší praxi, ale tím, že nově vzniklý úřad *advocata fisci* (SHA Hadr. 20, 6: „*fisci advocatum primus instituit*“ a pro pozdější dobu SHA Carac. 8) zařadil na začátek jezdecké kariéry, přidal mu nejen na důležitosti, ale udělal z něj i „čistě“ císařského úředníka.¹⁶⁾ Jako první ale začal omezovat pravomoci magistrátů ve sporech, týkajících se financí, již Tiberius (Tac. Ann. XII, 60).

Teprve roku 53 n. l. zavedl Claudius zvláštní *procuratores* s finanční jurisdikcí v Římě a senátních provinciích a zároveň udělil tuto pravomoc finančním prokurátorům v císařských provinciích (Suet. Claud. 12; Tac. Ann. XII 60).¹⁷⁾ Další změnu provedl císař Nerva, který tyto

¹⁵⁾ Plat ve stejné výši měli jezdeckí *procuratores* nejspíše již za Traiana (H. G. Pflaum, 1950, str. 223).

¹⁶⁾ Jako *advocatus fisci* začínal svoji kariéru např. pozdější císař Septimius Severus.

¹⁷⁾ Do té doby rozhodoval veškeré spory, které se týkaly této oblasti, stejně jako soukromoprávní pře, *iudex privatus*.

úředníky, působící v Římě a Itálii, přejmenoval na *praetores fisci*. Jsou to ovšem úředníci republikánského typu a stojí v čele pouze odvolacího tribunálu.¹⁸⁾ Tato změna se ale provincií nedotkla. I když v tomto případě není důvodu nevěřit literárním pramenům, které připisují obecné zavedení *advocates fisci* Hadrianovi, první epigrafický doklad pro *advocata fisci Romae* se vztahuje až k době Antonina Pia (CIL VIII 1174) a pro *advocata fisci per Italiam* je ještě z pozdější doby (CIL VI 1704). Tuto nesrovnalost je možno vysvětlit tím, že *advocati fisci* byli Hadrianem zavedeni jen v provinciích a vyplnili tak mezeru, která vznikla po předchozím Nervově zásahu. Těchto finančních advokátů byla celá řada, nejenže existovali v každé provincii (např. Baetica: CIL VIII 9249, Narbonensis: CIL VIII 1548, Alpes Maritimae: AE 1888, 132), ale doložení jsou i pro jednotlivá odvětví. Takovým specializovaným advokátem byl případ *fisci advocatus stationis hereditatium et cohaerentium* (CIL VIII 1439).¹⁹⁾ V pozdější době prošel tento úřad neméně složitým vývojem než v 1. a 2. století n. l., i když patrně jen co do názvu²⁰⁾ a rozsah činnosti zůstal zachován.

K dalším změnám v organizaci aparátu fiscu pak dochází za Antoninů, zejména za ANTONINA PIA a MARCA AURELIA. Pomocník *procurator a rationibus* je nyní označován jako *procurator summarum rationum* (CIL VI 1598; AE 1928, 97; CIL VI 1585^b atd.) a je přesně vymezen okruh jeho činnosti.²¹⁾ Současně se stabilizací tohoto úřadu přechází *procurator a rationibus* do nejvyšší platové třídy jezdeckých úředníků — mezi *trecenarie* — s titulem *vir perfectissimus*. *Procurator summarum rationum* je o stupeň níže — *ducenarius* (H. G. Pflaum, 1960 až 1961, str. 74), přičemž i on má svůj vlastní úřad (např. *Pedes n. [Aug.] lib. adiut. summ. rat.*: CIL VI 37743 a podrobně viz M. Rostovtzeff, 1895 a násl., díl 3, str. 84) a později se honosí stejným titulem jako jeho představený. Význam tohoto pomocného *procurator*a vyjde zvlášť najevo při

¹⁸⁾ Soukromoprávní povahu těchto úředníků a zejména činnost *iudices privati* odůvodňuje M. Bartošek (ERP, 1981, str. 157) tím, že *fiscus* měl „povahu soukromého majetku vládnoucího císaře, ale určeného výhradně pro účely státní správy“. Dalším důvodem bylo ale také to, že na počátku principátu neexistovali „státní“ soudci, kteří by mohli spory mezi státní pokladnou a *debiteres fisci* rozhodovat. Proto také byl *fiscus* v těchto případech později nejrůznějšími způsoby zvýhodňován, např. zákonným zástavním právem.

¹⁹⁾ Obdobná instituce ostatně existovala i v oblasti soukromých císařských financí, byl to např. *advocatus fisci patrimoni tractus Karthaginis* (CIL VIII 24064).

²⁰⁾ Ve 3. století n. l. se označuje jako *patronus fisci, patronus fiscalium commodarum* (C. T. X 15, 3), *defensor fisci, patronus fisci rationum summarum* (CIL X 1125) a za Constantina *advocatus fisci summae rei* (CIL IX 1682).

²¹⁾ Z dřívější doby pochází sice jeden nápis, který by ukazoval na existenci takového *subprocurator*a (CIL XIV 2008^a): *sub cur. C. Secundini r. Anni Phlegionis Aug. lib.*, je ale natolik mezerovitý, že jsme odkázáni jen na použití analogie s jinými kanceláři.

srovnání jeho platu s příjmem *subpraefecta annonae urbis*, jenž byl pouze centenariem. Kariéry prokurátorů *summarum rationum*, na rozdíl od jejich představených, byly ale vždy přísně civilní (např. CIL VI 1598, 1564; AE 1928, 97; CIL VIII 822). Výraz *summae rationis* označuje pouze jednu ze sfér kompetence vedoucího fiscu, přenesenou nyní na jeho zástupce a jedná se snad o oblast daňových otázek (A. H. M. Jones, 1950, str. 114). To by pak znamenalo, že a *rationibus* rozhoduje i nadále zejména o věcech zásadního významu, sestavování bilancí apod. Prvním *procuratorem a rationibus* po tomto částečném rozdělení funkce byl M. Bassaeus Rufus (CIL VI 1599 = ILS 1326) okolo roku 175 n. l. a *procuratorem summarum rationum* L. Aurelius Nicomedes (CIL VI 1598 = ILS 1740) okolo roku 170 n.l. I přes toto poměrně jednoznačné datování pomocí nápisů se ale názory na vznik *procuratury summae rationis* značně různí.²²⁾

V průběhu 3. století se pro a *rationibus* ujal název *rationalis* a vytlačil zcela původní označení (... *timius Amandus*, v. p. *rationalis*: CIL V 858; L. *Luceius Hadrianus*, v. p. *rationalis*: CIL VIII 7043). Poprvé je ovšem tento titul doložen již z doby Antonina Pia (CIL XV 7740: *Cl. Secundinus rat.*), protože ale stejná osoba je na jiném nápisu titulována jako a *rationibus Aug.* (CIL V 867 = ILS 1339), jedná se zřejmě jen o nesprávné zkrácení titulu. Označení *rationalis* nalézáme dokonce i na nápisu z doby Flaviovců (CIL X 6092), zde ale půjde zřejmě jen o člena aparátu. Jinými tituly používanými vedoucími fiscu jsou *rationalis summae rei* (CIL VI 1132, 1145) a *magister summae rei* (Euseb. VII 10, 5). *Procurator summarum rationum* je později titulován jako *rationalis summarum a pak magister summarum rationum* (CIL VIII 23963 = ILS 1347: C. *Attius Alcimus Felicianus*; CIL VI 1618: M. *Iulius Serenius*). Příčiny těchto změn příliš jasné nejsou. Souvisí možná s vytvářením *ratio privata* a snad i přechodem části důchodů z *patrimonium* do fiscu.

Na počátku 3. století n. l. je ještě postavení fiscu velmi silné. Pohltil totiž nejen *aerarium populi Romani*, ale i ostatní císařské pokladny. Již za Severovců a zejména pak v období anarchie jeho význam ale rychle upadá. Jednak je od SEPTIMIA SEVERA v soudních záležitostech podřízen *praefectu praetorio* jako zástupci císaře pro tuto oblast a zejména pak v důsledku inflace a přechodu na systém naturálních daní se zmenšuje i okruh jeho působnosti. Fiscu totiž zůstávají jen daně peněžní, vybírané v drahých kovech, správa dolů a mincoven, kdežto naturální daně spravuje *praefectus praetorio*. Za dominátu je pak činnost to-

²²⁾ Do doby Antonina Pia jej klade: F. Millar (1977, str. 77), M. Aurelius: M. Rostovtzeff (1895 a násled., díl 3, str. 84) a L. Pareti (1960, str. 241); Pertinax: G. F. Hertzberg (str. 676); S. Severus: A. Burdese (1966, str. 194).

hoto úředníka omezena na správu veškerých záležitostí, týkajících se drahých kovů, včetně oděvů císaře, úředníků a důstojníků, které jsou jimi zdobený.

DIOCLETIANOVY reformy se ještě přímo aparátu fiscu nijak výrazně nedotkly a celkově se jeho postavení, zejména v důsledku měnové reformy, sice přechodně, ale přece jen upevnilo. I přesto je jeho vedoucí především správcem komplexu státních továren, mincoven apod. Jedinou změnou je přejmenování *magistra summarum rationum* na výstižnější *vicarius summae rei rationum* (CIL VI 1704 = ILS 1214). Teprve někdy v letech 340—345 (C. T. XI. 7, 5) dostává představený fiscu titul *comes sacrarum largitionum* (někdy též *remuneratum*) a samozřejmě jako ostatní „velcí“ ministři je i on členem *consistoria* (C. T. XI 39, 5 z r. 362). Ještě předtím je ale jeho úřad v duchu CONSTANTINOVÝCH reforem zcela přestavěn. Tvoří jej nyní několik úzce specializovaných *scrinií*²³⁾ a další odbory pod *primicerii*. Podléhají mu také *praepositi* (později *comites*) *thesaurorum* provinčních pokladen (*thesauri*), jak se nyní nazývají *fisci*, a v diecézích ho zastupují *rationales vicarii*, později *comites largitionum*.²⁴⁾ Po rozdělení římské říše vznikly samozřejmě obdobné úřady v obou částech. Tím byl završen nejen proces byrokratizace císařského finančního aparátu, jehož první znaky můžeme nalézt již v 1. století n. l., ale ustálila se definitivně i jeho organizace.

PŘÍJMY A VÝDAJE

Do fiscu náležely všechny zdroje příjmů z císařských provincií a také část z provincií senátních (Suet. Aug. 40). A *rationibus* kontroloval rovněž prostředky dalších pokladen buď proto, že byly fakticky součástí fiscu, nebo z titulu vedoucího finančního ústředí. Rozhodující část příjmů tvořily daně, přímé i nepřímé, ale i nejrůznější poplatky. Stejně jako otázkám organizační výstavby aparátu věnovali římscí císařové velkou pozornost i zdrojům a způsobům získávání finančních prostředků. Již

²³⁾ *Scrinium aureae massae* (péče o neražené kovy), *scrinium auri ad responsum* (snad mělo na starost návrat zlatých zásob do diecézních skladů), *scrinium vestiarii sacri* (císařský šatník), *scrinium argenti et a miliarensibus* (ražené i neražené stříbro), *scrinium a pecuniis* (měděné mince), *scrinium numerorum* (kalkulace počtů vojáků v jednotkách pro účely darů), *scrinium canonum* (důchodový odbor), *scrinium tabulariorum* (účetárna), *scrinium exceptorum*, *scrinium mittendariorum* (není uvedeno v ND a proto se bude jednat nejspíše o podržený odbor, který vysílal platby do provincií) (podle A. H. M. Jones, 1964, str. 427—428).

²⁴⁾ Podrobně viz ND or. XIII, occ. XI.

AUGUSTUS uspořádal celý daňový systém a zavedl dvě „velké“ přímé daně — z půdy a majetku. I nadále samozřejmě existovaly místní odchylky, pokud to bylo pro fiscus výhodné, např. v Iudei. Navíc tu byla celá řada daní nepřímých, ať již převzatých z období republiky, nebo nově zavedených.

Tak, jak stoupaly finanční potřeby římského státu (platy nově zavedeným úředníkům, armáda, frumentace, alimentace apod.), hledali císařové i nové zdroje příjmů. Nacházeli je v zavádění nových daní a zvyšování stávajících. Samozřejmě tato opatření doléhala především na provincie a často reakce jejich obyvatel působila ústřední vládě i nemalé potíže, jako tomu byla například při povstání Boudiky. I v tomto obecném trendu se ale vyskytly menší či větší excesy, ovšem bez delšího trvání a byly diktovány především snahou o líbivou politiku, například císař Nero navrhl roku 58 senátu zrušení vectigalů (Tac. Ann. XIII 50—51; Suet. Nero 10, 2). Závažným mezníkem byla *constitutio Antoniniana*, kdy daně, kterým předtím podléhali jen římstí občané, byly vztáhnuty na všechny svobodné obyvatele římské říše. Dalším prostředkem ke zvýšení příjmů bylo i převádění odpovědnosti za vybírání daní přímo na císařské úředníky. Ve 3. století n. l. se ale celý daňový systém, budovaný po více než dvě století, v důsledku inflace i politických zmatků zhroutil. Stát již nebyl schopen zabezpečovat své potřeby z prostředků získávaných z peněžních daní a proto přechází na daně naturální a po vzoru helénistických monarchií jsou zaváděny *liturgie*.²⁵⁾

Přímým daním podléhaly pouze provincie (*tributum provinciale*), protože v Itálii byly zrušeny již roku 168 př. n. l. po získání pokladu makedonských králů. Základní byla daň z půdy, případně jiného majetku, označovaná v císařských provinciích jako *tributum soli* a v senátních nesla název *stipendium*.²⁶⁾ Je pochybné, zda toto terminologické rozlišení mělo kromě označení, kde zdaněný pozemek leží, nějaký praktický význam.²⁷⁾ Kromě tributa soli existovalo i *tributum capitis* (Dig. L 15, 7), kterému podléhalo venkovské obyvatelstvo žijící v původních organizačních formách a některé zvláštní skupiny, jako například Židé, platící denarius z hlavy (Ev. sv. Marka XII 13—17), a na Východě plnilo funkci daně majetkové, živnostenské či daně ze mzdy. Obě byly placeny v penězích.

Fiscus navíc disponoval i tradičními naturálními daněmi z císařských

²⁵⁾ V římské říši ostatně nebyly nijak nové, v Egyptě jsou běžné již v 1. polovině 2. století n. l. (M. Rostovtzeff, 1963, 2. díl, str. 382).

²⁶⁾ „*In eadem causa sunt provincialia praedia quorum alia stipendaria alia tributaria vocamus. Stipendaria sunt ea quae in his provinciis sunt, quae propriae populi Romani esse intelleguntur, tributaria sunt ea quae in his provinciis sunt, quae propriae Caesaris esse creduntur*“ (Gaius II 21).

²⁷⁾ Podrobně F. Grelle, 1963.

provincií (zejména Egypt) a dokonce i z některých senátních (Sicilia, Africa, Sardinia), odváděných v obilí a určených pro zásobování Říma. Označovány byly jako *vectigalia frumentaria*. Na první pohled se může zdát, že rozdělením provincií na císařské a senátní získal Augustus bohatý zdroj příjmů. Efekt této reformy byl ale spíše politický než hospodářský. Většina provincií totiž potřebovala dotace (výjimkou byl například Egypt), protože z místního fiscu, kam plynuly daně, byly hrazeny náklady na udržování vojenských jednotek dislokovanych v provincii a na obranu vůbec. Zejména u provincií nově připojených nebo ležících na exponovaných úsecích hranic — a těch byla většina (Porýní, Podunají, východní hranice) — musely být tyto sumy značné. Za Septimia Severa dostává systém přímých daní již první trhliny a stát proto začíná místo peněz, které rychle ztrácejí svoji hodnotu, vyžadovat nejrůznější munera.²⁸⁾

K tomu, aby systém přímých daní plnil za císařství účinně svoji funkci, bylo třeba nejen jeho reorganizace, ale také pozměnění republikánské praxe, kdy publikáni volně vybírali sumu uloženou provincii. Jezdecké společnosti jsou sice aktivní i ve druhém století a daně jsou i nadále pronajímány,²⁹⁾ ale jejich bezprostřední vybírání je nyní povinností místních úřadů a od počátku 2. století n. l. *de c e m p r i m ů*, rekrutujících se z řad *curialů*. Přestože *societates publicanorum* jsou aktivní při shromažďování přímých daní velmi dlouho a dokonce déle než nepřímých, neměly zdaleka tak volné pole působnosti jako za republiky. Byly totiž kontrolovány finančními *procuratores Augusti*, jmenovanými do každé provincie. Původně plnil takový *procurator* pouze stejnou úlohu jako *quaestor*, měl tedy v péči provinční pokladnu. Brzy se ale stává přímým zástupcem fiscu a přestává podléhat správci provincie. Odpověď na otázku, proč se publikáni udrželi tak dlouho a nebyli nahrazeni císařskými úředníky, když tato republikánská praxe byla v přímém rozporu se základní linií finanční politiky císařů — dostat pod svou bezprostřední kontrolu všechny významné finanční zdroje, je možno nalézt při bližším pohledu na mechanismus vyměřování přímých daní za císařství.

Publikánské společnosti totiž již nevybírají celkovou sumu určenou pro provincii, jak tomu bylo zvykem za republiky. Veškerý majetek provinciálů podléhající zdanění byl oceněn při tzv. provinčním *censu*, ze kterého se vycházelo při vybírání daní. Pozornost, jaká tomu byla věnována, dokumentuje nejlépe Ulpianovo dělení pozemků podle jejich hodnoty do několika kategorií: *arvum, vinea, olivae, pratum, pascua, silva, caedua, lacus piscatorii, portus, salinae* (Dig. L. 15, 4). Za správné provedení *censu* byli až do Hadriana odpovědní provinční správci. Jeho vlastní provedení

²⁸⁾ K jejich jednotlivým typům viz podrobně J.-J. Clamageran, 1961.

²⁹⁾ Tacitus píše o poměrech za Tiberia (Ann. IV 6): „*frumenta et pecuniae vectigales, cetera publicorum fructuum societatibus equitum Romanorum agitantur*.“

bylo ale povinností nižších úředníků, jako byli např. *mensores*, *agrimensores*, či později *censitores*, *inspectores*, *descriptores* a *perequatores* (C. T. tit. De censoribus). Důležitou součástí censu bylo také daňové přiznání poplatníků (*professio censualis*). Na závěr pak byly sestaveny *tabulae (libri) censuales*, které sloužily jako podklad k vlastnímu vybírání daní (podrobně viz J.-J. Clamageran, 1961, str. 73). Po Hadrianovi přechází odpovědnost za vyměřování daňových povinností na zvláštní komisaře — sexagenární jezdecké *procuratores ad census accipiendos*, jmenované pro každou provincii nebo také *censitores*, kteří byli ustavováni pro menší provincie nebo jen oblasti (např. *proc. ad census accipiendos Britanniae*: CIL VI 31863, *Macedoniae*: CIL VIII 10 500, *Aquitaniae*: CIL XI 6011, *Cappadocia et Armenia minor*: CIL XIV 5341; *censitor provinciae Norici*: AE 1907, 70 = ILS 9478, *Brittonum Anavionensium*: CIL XI 5213). Posledně jmenovaní byli ještě kontrolováni senátorskými *legati Augusti pro praetore ad census accipiendos* (např. CIL XIV 3602 = ILS 950, CIL XIV 2925 = ILS 1024). Tento složitý systém byl za daných okolností téměř spolehlivou zárukou, že provinciálové již nebudou vydáni na pospas zvůli publikánských společností, neboť je zároveň zbavil vlivu, jež v provinciích měli a stabilizoval také výši plateb do fiscu.

Nepřímé daně, na rozdíl od přímých, byly placeny veškerým obyvatelstvem římské říše. Některé z nich se ale týkaly jen římských občanů. Velmi brzy připadají všechny buď fiscu, nebo jiným císařským pokladnám (viz výše výklad o *aerariu*). Během celého prvního století je ještě vybírání těchto daní doménou publikánských společností, které jsou běžně označovány jako *conductores vectigalium*, *mancipes*, *socii publici*. Již nyní jsou ale kontrolovány císařskými prokurátory, kteří dokonce v případě, že vybírání některé z daní není zabezpečeno publikány, nastupují na jejich místo a vybírají tuto daň sami (A. M. Duff, 1958, str. 165). Teprve císař HADRIAN nahradil publikánské společnosti *conductory* (Plin. Pan. 37—40), aplikoval tedy v obecném měřítku formu, která se již předtím osvědčila při správě soukromých císařských statků. Tato změna zabezpečila účinnější kontrolu ze strany prokurátorů, kteří pro její usnadnění byli jmenováni ne pro jednu provincii, ale pro celé oblasti (např. CIL XIII 1808, CIL III 4024). *Conductores*³⁰⁾ ovšem nyní již nejsou nájemci daní, ale osoby odpovědné za jejich řádné vybírání, které je povinností městských či místních úředníků a zejména za jejich odvádění (M. Rostovtzeff, 1963, díl I., str. 520) do místního fiscu, spravovaného *dispensatorem* nebo *arcariem* (pokladníkem), který také bezprostředně

³⁰⁾ Hadrianem byli dokonce zařazeni do jezdeckého *cursus honorum* (A. Garzetti, 1953, str. 422).

s conductores spolupracoval.³¹⁾ Na řádné odvádění daní ve městech dohlíželi pak zvláštní *curatores rei publicae*. Tímto způsobem se z činnosti původně velmi výnosné stává nepopulární a tíživý *munus*. Publikánské společnosti ale nemizí úplně. V oblasti zvykových daní, *centesima rerum venalium* a *vicesima manumissionum*, jsou činní až do konce 2. století n. l., kdy jsou spolu s conductores nahrazeni císařskými prokurátory, kteří působí i v senátních provinciích (A. Passerini, 1972, str. 361). Pro každou nepřímou daň je nyní jmenován v provincii či větší oblasti odpovědný císařský úředník, většinou jezdec s platem 60 000 HS ročně (např. procurator XX hereditatum per provincias Narbonensum et Aquitanicum: CIL XIII 1808, procurator quaedresima Galliarum: NS 1914, str. 81 = ILS 9506, procurator quattuor publica Africae: CIL II 1085 = ILS 1408). V Římě existovaly i centrální úřady pro každou daň. Platy jejich prokurátorů byly ovšem odstupňovány podle důležitosti jednotlivých daní, a tedy jejich výnosnosti (např. ducenární proc. XX hereditatum: CIL VI 31032, CIL XIII 1808; sexagenární proc. ad bona damnatorum: CIL XI 6337; proc. XX libertatis: CIL XIV 5344).

Dvě z nejdůležitějších nepřímých daní (*vicesima hereditatum* et *legatorum* a *centesima rerum venalium*) nespádaly do fiscu Caesaris, ale do „sesterského“ *aeraria militaris*. I zbývající ovšem představovaly značný zdroj příjmů. Jednalo se zejména o *vicesima manumissionum* mající velmi dlouhou historii. Zavedena totiž byla podle tradice již v roce 357 př. n. l. (Liv. VII 16, 7). Pro dobu od roku 210 př. n. l. až do počátku císařství o ní ale nejsou žádné zprávy a totéž je možno říci o i *centesima rerum venalium* (viz D. de la Malle, 1905, str. 498). Daň, jmenovaná na prvním místě, byla také označována jako *vicesima libertatis* nebo *aurum vicesimarium*. Vztahovala se pouze na případy, kdy byl otrok propouštěn formou uznanou podle *ius civile* a platili ji proto jen římsští občané, kteří *manumissi* prováděli.³²⁾ Ve 2. století n. l. ale již podle mínění T. Franka (1959, str. 50) ztrácí na důležitosti, takže *constitutio Antoniniana* patrně v tomto případě neznamenal výrazné zvýšení příjmů.

Dále to byla *quinta et vicesima venalium mancipiorum* — 40% daň z prodeje otroků, která byla až do doby Neronovy placena emptorem (Tac. Ann. XIII 31, 2) a vybírali ji vigilové (Dio LV 31, 4). Stálý zdroj příjmů, i když zřejmě nijak rozhodující, představovaly i nejrůznější drobné daně a poplatky: nástupní daň — *aurum coronarium* (Plin. NH XXXIII 54), *vectigal artium* zavedený Alexandrem Severem a placený za povolení živnosti, *vectigal aquaeductibus* (Dig. XIX 1, 41) nebo také *formae* (Dig.

³¹⁾ Kromě nich o daňové důchody pečují i *tabularii* (účetní) a *commentariis* (archivář), který byl ve 3. století n. l. označován též jako *commentariensis*.

³²⁾ Pokud se ale otrok vykupoval z otroctví, platil *redemptus suis nummis* tento poplatek sám.

XXX 1, 39, § 5) za odebírání vody z veřejného vodovodu, *vectigal pro acque forma (cloacarum)* za odvod vody použité (Dig. XXX 1, 39, § 5), *vectigal lenocinii* (CIL III 13750; Suet. Calig. 40), *quadragesima litium* (Suet. Calig. 40) — daň placená z hodnoty sporné věci, daň z potravin (Suet. Calig. 40), *vectigal gladiatorum* (CIL II 6278, str. 1036), *vectigal urinae* a 1/8 výdělku nosičů nebo poplatků za vstup do města Říma: *vectigal foricularium et ansarium promercalium* (CIL VI 1016, 31227) a samozřejmě se jedná také o příjem z pronájmu *ager publicus* a *solarium* — poplatků za povolení stavby na veřejném pozemku.

Snad nejbohatším pramenem příjmů ze všech nepřímých daní byla *portoria-scriptura* (podrobně viz S. J. de Laet, 1949). Cla byla placena při vývozu i dovozu a jejich výše byla určována procentuálně z hodnoty zboží.³³⁾ Vybírána byla nejen na hranicích Itálie s provinciemi — z přechodů přes Alpy (Caes. III 1), ale i v provinčních přístavech (např. *XXXX portuum Asiae*: CIL XIII 1807; *XXX Galliarum et portus*: AE 1905, 152), na hranicích jednotlivých provincií či větších oblastí (např. *publicum portorium Illyrici*: CIL III 4024, VI 1921; *quattuor Africae*: CIL X 6668; *quadragesima Galliarum*: CIL X 6668) a samozřejmě i na hranicích říšských: „*maris Ruberi vectigal a fisco redemit*“ (Plin. NH VI 22, 84). Jak vyplývá ze Suetonia (Caes. 43): „*Peregrinarum mercium portoria instituit*“, byla cla pro dovoz cizího zboží zavedena teprve Caesarem. Portoriím podléhali až na malé výjimky, jako byli například vojáci a úředníci (Suet. Galba 15, Tac. Ann. XIII 51, SHA Comm. 14), vlastně všichni. Výše cel nebyla sice jednotná, ale v podstatě se všechna pohybovala v rozmezí od dvou do pěti procent (Gallia 2,5 %, Africa 2,5 %, Illyricum 5 %, přístavy Hispanie 2—2,5 %, Sicilia 5 %, Asia 2,5 % — doklady viz T. Frank, 1959, str. 49). Jedinou výjimkou bylo progresivní zdanění (25 %) luxusního zboží, dováženého z Indie přes přístavy Rudého moře.

Do státní pokladny plynuly samozřejmě příjmy i z dalších zdrojů, které ovšem až na případ dolů měly nepravidelnou povahu. Spadají sem veškeré pokuty placené obyvatelstvem v celé říši,³⁴⁾ ovšem mimo území Itálie, odkud stále plynuly do aeraria Saturni. Tento pramen sice v porovnání s ostatními nebyl nijak bohatý, ale výstižně ukazuje, že fiscus měl skutečně postavení státní pokladny. Dalším zdrojem příjmů jsou majetky osob, jež zemřely bez dědiců a nezanechaly ani platnou závěť (*orbi*) — *bona vacantia*, nebo byly nezpůsobilé dědit pro zákonnou překážku (*incapacitas*)³⁵⁾ — *bona caduca*. Ve 2. století n. l. byl dokonce zřízen i zvláštní

³³⁾ Příklad na seznam zboží podléhajícího clu viz Dig. De publicanis I 16, § 7.

³⁴⁾ Jednalo se i o pokuty smluvní, pokud se tak strany dohodly (podrobně viz A. Berger, 1911).

³⁵⁾ Buď na základě *lex Iulia de maritandis ordinibus*, *lex Papia Poppaea*, nebo se jednalo o fideikomisy ve prospěch peregriinů, které jsou nárokovány již Hadrianem (Gaius II 285).

centrální úřad pro jejich vymáhání (např. CIL VI 8432 = ILS 1526). Třetí je *bona damnatorum*, o jejímž nárokování jsou první zmínky již ze samotného počátku principátu. Tak roku 26 př. n. l. hlasuje senát o přiřčení majetku Cornelia Galla Augustovi (Dio LIII 23, 7), roku 6 n. l. se jedná o jmění Archelaa z Iudei (Jos. II 7, 3) a další doklad pochází z roku 24 n. l., kdy je Tiberiem nárokována pozůstalost C. Silia: „*liberalitas Augusti avulsa, computatis singillatim quae fisco pretebantur*“ (Tac. Ann. IV 20). Ve 2. století je i zde znám centrální úřad (Ti. Claudius Zeno proc. ad bona damnatorum: CIL XI 6337), takže lze předpokládat, že příjmy takto získávané nebyly patrně právě malé.³⁶⁾ Nárokovány jsou od M. Aurelia a Lucia Vera také poklady (Dig. IL 13, 3, 19). Ve všech těchto případech se nejedná o nic nového, jen byla znovu uvedena do života stará ptolemaiovská praxe jako v tolika jiných případech. Fiscus pobíral nemalé důchody i z dolů, podle T. Franka (1959, str. 4—6) činil roční příjem 450 miliónů HS. I když většina dolů byla za císařství státní (Suet. Tib. 49; Tac. Ann. VI 19), není možno hovořit o státním monopolu a již vůbec ne o monopolu fiscu. Důchody z některých dolů totiž přece jen patřily aerariu Saturni, z jiných patrimoniū a některé, zejména nejrozličnější lomy a doly, kde se netěžily drahé kovy, byly dokonce v soukromých rukách. Z posledně jmenovaných ovšem byly placeny nemalé poplatky, které byly vybírány publikány. Například z lomů na mramor představovaly 1/10 hodnoty celé produkce (C. I. XI 6, 3) a stejné výše byl i *vectigal metallorum*. Státní doly byly řízeny *procuratores*, pocházejícími většinou z řad propuštěnců (např. CIL II 2598, XIV 52), kteří spravovali jednotlivé doly s pomocí značného personálu³⁷⁾ nebo řídili těžbu v celé oblasti (např. proc. argentarium pannonicarum et delmaticarum: AE 1915, 46; CIL III 12721). Tito prokurátoři vydávali pro jim svěřené doly i zvláštní statuty, jmenujme alespoň známý *lex metalli Vipascensi*. Jim pak podléhali nájemci jednotlivých dolů — *conductores*.

Vypočítat všechny oblasti života římské říše, kam plynuly peníze z fiscu, je téměř nemožné a není ani cílem této práce. Bohatost a různorodost této sféry činnosti a rationibus ostatně nejlépe dokumentuje opět P. P. Statius (III 3, 99—102): „*quantum Romana sub omni pila die quantumque tribus, quid templa, quid alti undarum cursus, quid propugnacula poscant aequoris aut longe series porrecta viarum*“. V první řadě to ale byly výdaje určené na obranu říše a vnitřní bezpečnost — armádu, loďstvo, městské a pretoriánské kohorty. Základní péče o vojsko sice byla povinností místních úředníků a v první řadě správců provincií, ale pravidelné dotace

³⁶⁾ Doložení jsou *procuratores*, spravující tyto jednotlivé majetky (např. Ulpianus Victor proc. ad bona Plautiani: CIL III 1464).

³⁷⁾ O organizaci dolů viz J. Burian, 1954, str. 36 a násl.

byly jistě nezbytné a při větších vojenských operacích nebyly a ani nemohly být tyto značné sumy hrazeny z provinčních fisců. Z fiscu jsou placeni samozřejmě úředníci a vydělovány prostředky pro obecně veřejné účely: *aquaeductus*, *opera publica*, *viae*, *cursus publicus*, *cura riparum et alvei Tiberis et cloacarum urbis* a další.³⁸⁾ Dále jsou to náklady spojené s ražbou peněz, dotace na *frumentace* a některé další relativně drobnější výdaje, jako byly například až do M. Aurelia platby lanistům ve výši 20—30 miliónů HS ročně a další příležitostná vydání (Suet. Vesp. 18, Tac. Hist. I 46 a 48). Kromě toho vznikaly postupně další potřeby plateb v podobě dotací do *aeraria Saturni* a zejména Nervou zavedených alimentací — částek určených na výchovu mládeže, které byly předávány městům. Traianus je rozšířil do provincií a Hadrianus zřídil zvláštní úředníky pečující o jejich řádné rozdělování a využívání (*praefecti alimentorum*: např. CIL XIV 3609 = ILS 1104, CIL VI 1540 = ILS 1112, CIL VIII 11338 = ILS 1198). Alimentace se tak staly až na krátkou dobu (Commodem byly zrušeny a obnoveny Septimiem Severem) trvalou výdajovou položkou fiscu.

V období pozdní římské říše — dominátu — se stala základem finančního systému a státní ekonomiky vůbec, *annona*, která byla zavedena na základě Diocletianovy reformy. Původně šlo jen o daň dodatkovou, vybíranou stejně jako většina ostatních daní té doby, v naturáliích.³⁹⁾ *Annona* jako daň řádná — *munus canonicus* — byla vybírána na základě ocenění, prováděného *censitores* a prověřovaného každých pět let *inspectores* a *perequatores*. Daňovou jednotkou bylo jednak *iugum* (pro půdu), jednak *caput*, ať již *humana* či *animalium*. Zpočátku bylo *capitatio* vybíráno v penězích, ale brzy se i zde přechází na systém naturální. Vlastní shromažďování daně bylo povinností *susceptores* a *exactores*, kteří byli podřízeni *rationaliovi* provincie, dřívejšímu *procuratoru*. *Annona* v naturální podobě ale nespádala již do sféry fiscu, ale *praefecta praetorio*. V penězích, či alespoň drahých kovech, jsou vybírány již jen polopravidelné mimořádné daně — *munera extraordinaria* — které mají svůj původ částečně již za principátu, jako tomu bylo u *aurum coronarium*. Další jsou zaváděny později, zejména Constantinem. Jednalo se o *collatio lustralis* placené každých pět let vlády císaře (od 5. století dokonce po čtyřech letech) ve stříbře obchodníky a městskými korporacemi. Obdobné bylo *aurum oblativum* placené senátory. Další bylo *collatio glebalis*, uvalované každoročně na senátory a velké vlastníky půdy nebo

³⁸⁾ Doložení jsou specializovaní propuštěnci: M. Aurelius Aug. nn. lib. Epaphroditus exactor operum dominicorum (CIL VI 8480), Patiens Aug. l. tabularius mensorum aedificorum (CIL VI 8933). Podrobně k problematice hrazení veřejných staveb z fiscu Caesaris E. De Ruggiero, 1925, str. 143 a násl.

³⁹⁾ Podrobně k této problematice A. H. M. Jones, 1964, str. 411—469.

siliquantium a *aurum tironicum*. I mimořádné daně ale dostávají nakonec charakter pravidelných daní a celý daňový systém dominátu je tak vlastně založen na legalizovaném státním lupičství.

POKLADNY NAPOJENÉ NA FISCUS

Pro lepší zabezpečení všech úkolů spojených jak s příjmovou, tak i výdajovou oblastí byly zřizovány další pokladny. Označovány byly jako *fiscus*, *aerarium* nebo *ratio* a až na *aerarium militare* a *fiscus frumentarius* byly řízeny propuštěneckými nebo i otrockými *procuratores*. Přestože byly formálně nezávislé a spravované vlastními úředníky a netvořily ani integrální součást *fiscu*, fakticky mu podléhaly. A to nejen jako „říšské účtárně“, ale také proto, že byly z *fiscu* více či méně dotovány a tvořily tak vlastně jeho sekce. Kromě běžných provinčních pokladen (např. Galatia: CIL III 251, Moesia inferior: CIL III 754, Lusitania: CIL II 3235, Gallia Lugdunensis: CIL VI 5197 a podrobně k jejich organizaci E. De Ruggiero, 1888), řízených již od Augusta *procuratores Augusti*, jednalo se především o *aerarium militare*, zřízené Augustem roku 6 n. l. dotací 170 miliónů HS (Suet. Aug. 49). Spravováno bylo třemi *praefecti aerarii militari*,⁴⁰⁾ vybíranými losem z řad senátorů praetorské třídy na tři roky (Dio LV 25). Tito *praefecti* jednak pečovali o příjmy ze dvou daní sem plynoucích, jednak takto získané prostředky rozdělovali mezi vojáky po ukončení jejich služby (Res gestae 17). Do *aeraria militare* byly při jeho zřízení převedeny dvě významné daně a náležely mu až do jeho splnutí s *fiscem* v polovině 3. století. Jednalo se o *centesima (vectigal) rerum venalium* — 10% daň z veřejných prodejů, zřízenou Augustem po skončení občanských válek (Tac. Ann. I 78), později obecnou daň z prodeje (Dig. L 16, 17, § 1). Tiberiem sice byla v souvislosti s připojením Cappadocie v roce 17 n. l. snížena na polovinu (Tac. Ann. II 42) a Caligulou pro Itálii dokonce vůbec zrušena (Suet. Calig. 16; Dio LIX 9), ale již Claudius ji obnovil v původní výši i rozsahu. Nutno zdůraznit, že dokonce ještě Ulpianus ji považoval za značný zdroj příjmů (Dig. L 16, 17, § 1).

Pokud je možno soudit z četnosti nápisů i pozornosti, jakou císaři věnovali organizační výstavbě aparátu — dokonce již z doby Tiberiovy je doložen kontrolor účtů, *supra hereditas* (M. P. Charlesworth, 1952, str. 647) — byla zřejmě výnosnější daň druhá — *vicesima hereditatium*. Zavedena

⁴⁰⁾ CIL III 1071—2, V 5262 a mnoho dalších nápisů. Jejich četnost není ovšem dána důležitostí tohoto úřadu, jsou dokonce někdy řazeni až za *praefecti aerarii* Sargentů, ale tím, že byl zastáván členy senátu.

byla *lege Iulia de vicesima hereditatium* z roku 5 n. l. a podléhala jí všechna dědictví testamentární nebo získaná na základě intestátní posloupnosti a také legáta. Vybírána byla až do zániku Západořímské říše (J.-J. Clamageran, 1961, str. 117). Kromě centrálních ducenárních *procuratores XX hereditatium* (např. CIL VI 31032, CIL III 726, CIL V 867), kteří měli sexagenárního zástupce — *pro magistro XX hereditatium* (např. CIL IX 5835, CIL XI 1326) existoval od Domitiana v každé provincii, a to i senátní, jezdecký *procurator* nebo byl několika provinciím společný (např. *proc. XX hereditatium per Achaia*: CIL VI 8445, *proc. ad vectigal XX hereditatium per Asiam Lyciam Pamphylia Phrygia etc.*: CIL VI 1633).

Jakými „*podfisci*“, které nezabezpečovaly výdaje v žádné oblasti a jejichž úkolem bylo jen zřehlednit příjmy „velkého“ *fiscu*, byly tři pokladny vytvořené Flaviovcí. Dvě z nich soustřeďovaly důchody z nejbohatších provincií. Jednalo se o *fiscus Alexandrinus*, zřízený asi již Vespasianem pro Egypt⁴¹⁾ a *fiscus Asiaticus*, doložený poprvé za Domitiana (CIL VI 8570). Třetím byl *fiscus Iudaicus*, pokladna pro daň z hlavy placenou Židy (Suet. Dom. 12; CIL VI 8604 — *procurator ad capitularia Iudaeorum*).

Zvláštní postavení měl *fiscus (ratio) castrensis* (např. CIL VI 8432). Jeho *procurator* zabezpečoval po finanční stránce běžný chod císařského dvora a byl zároveň představeným veškerého palácového služebnictva. Kromě toho vykonával také dohled nad císařskými majetky a nemocnicemi v městě Římě. Stejně jako *fiscus libertatis et peculiorum* byl zřízen s největší pravděpodobností Claudiem (M. Rostovtzeff, in RE VI, 2, 2385). *Procurator fisci libertatis et peculiorum* (např. T. Aelius Augg. lib. Saturninus: CIL VI 8450; Martialis lib.: CIL VI 8515) měl na starosti *peculia* otroků a propuštěnců, připadajících císaři na základě patronátních práv a také příjmy z jejich samovykupování. Hrazeny z něj byly zejména náklady na udržování kohort *vigilů*. Nabízí se otázka, zda netvořil součást *patrimonia*, kam by zřejmě spíše spadal podle povahy příjmů, jeho výdajová stránka hovoří však jasně pro *fiscus*. Dále to byly dva *fisci*, určené pro zásobování Říma. *Fiscus frumentarius* nebo také *stationis annonae* (např. CIL VI 9626) byl zřízen za Flaviovců (M. Rostovtzeff, in RE, VI, 2, 2385) a spravován *praefectem annonae*, kterému podléhal rozsáhlý aparát; znám je například *tabularius rationis fisci frumenti* (CIL VI 8476). Jemu podřízen byl *fiscus frumentarius Ostiensis* (např. CIL XIV 2045 = ILS 1534). Existovala i celá řada drobných

⁴¹⁾ První doklad ale pochází z doby vlády císaře Tita: *proc. divi Titi Alexandriae* — CIL II 4136 a další např.: *proc. T. Flavius Delphicus* — AE 1888, 130; *proc. Paean Aug. lib.* — CIL XIV 2932.

specializovaných pokladen, jako *ratio ornamentarium* (CIL VI 8950), *ratio aquarum* (CIL VI 8488), *ratio beneficiorum* (CIL VI 1884), *ratio summae choragi* (CIL VI 776) a další (podrobně viz W. Liebenam in RE, I A, 1, 261—262).

Fiscus jako finanční centrum římské říše, plnící zároveň funkci státní banky a ministerstva financí, si udržel za principátu vliv zhruba po 250 let. Teprve okolo roku 260 n. l. ho inflace degraduje, snad jen na koordináční středisko. Nebylo rozdílu, jestli stál v čele propuštěnec nebo jezdec a již vůbec nezáleželo na tom, jestli jeho vedoucí byl postupně označován jako a rationibus, procurator a rationibus, rationalis summae rei, magister summae rei, nebo za dominátu comes sacrarum largitionum. Vždy bylo pro jeho postavení určující, a to také vysvětluje nejružnější výjimky z úřednického cursu (ostatně tak pro něho typické), že fakticky kontroloval celý ekonomický potenciál římské říše a jako přímý zástupce císaře pro tuto oblast ho i řídil a spravoval.

PATRIMONIUM A RATIO PRIVATA

PATRIMONIUM

Kromě sféry státních financí, reprezentovaných aerariem Saturni a především fiscem, existovala i zvláštní oblast správy osobního císařského majetku. Zrekonstruovat přesně její vývoj na základě dochovaných pramenů je daleko obtížnější než u oblasti předchozí. Prameny pro období patrimonium jsou chudší než pro fiscus a k pozdějšímu vývoji, zvláště pak k přechodné době koexistence patrimonium a ratio privata i jeho samotného vzniku, si prameny často protirečí a také epigrafický materiál je více než fragmentární. V poslední době se o zpracování této látky zdáříle pokusil A. Masi (1971), ale ani jeho práce nemohla přinést konečné řešení problému. Pokud nebudou objeveny další pramenné materiály zásadní povahy, což při současném stavu epigrafického bádání je málo pravděpodobné, budou práce na toto téma do značné míry závislé na subjektivním přístupu jednotlivých autorů.

Patrimonium principis (Caesaris) se poprvé objevuje již v *Res gestae divi Augusti* (15, 1; 17, 2; 18) jako jeden ze základních zdrojů, z nichž hradí Augustus své výdaje. Nejen za jeho vlády, ale po celé panování julsko-klaudijské dynastie, je beze vší pochybnosti termín patrimonium označením pro soukromý, čistě osobní majetek císaře. Ne ovšem jako hlavy státu, ale jako každého jiného občana římské říše, i když jistě nerosrovnatelně větší než jakýkoli jiný a v mnoha směrech privilegovaný. Tomu také odpovídá způsob, jakým přechází na nástupce „na základě

dědické posloupnosti“ (A. Masi, 1971, str. 4), tedy podle normálních pravidel dědického práva. Ovšem oba závěry platí jen do té doby, dokud po sobě následující císaři náleží ke stejné rodině, byť na základě adrogací a adopcí. Po „roku čtyř císařů“ dostává pojem „*patrimonium*“ nový obsah. Stává se totiž majetkem korunním, přebíraným od předchůdce a předávaným nástupci bez ohledu na rodinné vztahy. Váže se tedy na císaře jako na hlavu státu a nikoli na osobu. Císařové jím disponují ne jako dědicové (typicky Vespasianus a Nerva), ani ho nenárokuji jako *bona vacantia*,⁴²⁾ ale je spojen přímo s titulem a nastupuje se do něho na základě designace (Plin. Pan. 50, 7). Je to nyní „ústavní důchod spojený s císařskou mocí“, jak výstižně označil jeho podstatu F. De Martino (1965, str. 818).

To, že *patrimonium* existuje jako takové od samotného počátku principátu, je nade vší pochybnost, i když se původně jedná jen o rodový majetek Octavia a Caesara. Názory se ale již rozcházejí v pohledu na to, kdy je zorganizována jeho správa a kdy dostává pevnou organizační strukturu.⁴³⁾ Jeho vývoj byl v tomto směru asi podobný jako u *fiscu*. Za Augusta i Tiberia je spravován stejně jako majetky ostatních nobileů — otroky a propuštěnci. Určit však vztah mezi osobami, které se zabývaly *fiscem* a těmi, které pečovaly o *patrimoniální* statky, pokud v této době nebyly dokonce identické a zda vůbec existovala již nyní nějaká specializace uvnitř rodící se císařské finanční správy, je ale zřehla nemožné.

Význam tohoto úřadu, jeho postavení, rozsah úkolů a nakonec i označení se značně měnilo s časem. Protože císař byl největším vlastníkem půdy nejen v provinciích, ale i v Itálii, musela tomu zákonitě odpovídat i určitá struktura správy. A to nejen místní, ale především ústřední, která by plnila funkci pokladny, do níž plynuly příjmy ze statků a zároveň jednotně řídila činnost císařských prokurátorů. CLAUDIUS proto vytvořil, stejně jako většinu ostatních dvorských kanceláří, úřad *patrimonia* a zorganizoval jeho správu jako samostatného oddělení. Většina autorů se domnívá, že to v této době ještě nebyl zcela nezávislý úřad, ale jen sekce centrální finanční správy, podléhající všemocnému *Pallantovi* (např. S. I. Kovaljov, 1955, str. 57; proti M. P. Charlesworth, 1952, str. 687). Nakolik podřízené postavení propuštěnce, majícího na starost účty soukromých císařových peněz — *ratio patrimonii* — bylo způsobeno silným *Pallantovým* postavením a nakolik záměrem Claudia centralizovat pokud možno co nejvíce finanční správu, dnes již těžko můžeme říci. Již tehdy má ale představený *patrimonia* k dispozici rozsáhlý aparát: *tabularius* (CIL VI 8506, XI 3885), *proximus tabulariorum* (CIL VI 8508,

⁴²⁾ Po Domitianovi například zůstala vdova a po Commodovi kognáti.

⁴³⁾ Do doby panování císaře Augusta klade tuto událost například A. Garzetti (1960, str. 140) a Claudioví ji připisuje H. H. Scullard (1976, str. 303) a M. P. Charlesworth (1952, str. 687).

10233), *commentariis* (CIL XI 3860, VI 8503). Během 1. století n. l. se pak *a patrimonio* stává zcela samostatným úřadem, závislým a odpovědným jen císaři a *fiscu* podléhá jen jako bilančnímu centru.

S prvním jezdcem se v jeho čele setkáváme v mnoha směrech výjimečném období po Neronově smrti. Je jím Sex. Caesius Propertianus (a *patrimonio et hereditatibus*: CIL XI 5028 = ILS 1447) za Vitellia. Ostatně v té době to nebyla žádná výjimka a jezdcí zastávali řadu dříve propuštěneckých funkcí (Tac. Hist. I 58). Pak až na případ Cn. Titinia Octavia Capita (CIL VI 798 = ILS 1448) v době Domitianově zůstává úřadem obsazovaným propuštěnci až do Hadriana. V souvislosti se zařazením úřadu a *patrimonio* do jezdeckého *cursus honorum*⁴⁴⁾ dostává jeho vedoucí nový titul — *procurator a patrimonio*, a výjimečně je také nazýván *procurator ad patrimoni* (CIL VI 31863 = ILS 9011; CIL VI 8499). Zároveň se stává i ducenárním úřadem a zůstává jím až do svého zániku (H. G. Pflaum, 1974, str. 63). O zvláštním postavení úředníka stojícího v čele *patrimonia* na císařském dvoře svědčí i kumulování této funkce v průběhu 1. století n. l. s jinými. Celkem pochopitelný je první případ: a *patrimonio et hereditatibus* (CIL XI 5028). Spíše kuriozitou je pak spojení *patrimonia* s řízením kanceláře císařovy osobní korespondence (CIL VI 798). Vždy se ovšem jednalo o jezce a již to označuje výjimečnost uvedených případů. Během 2. století n. l. dochází i zde k dualizaci. Jezdecký *procurator a patrimonio* dostává propuštěneckého pomocníka nebo přesněji — propuštěneckému správci *patrimonia* je nadřizen jezdecký prokurátor. Jezdec je označován jako *procurator a patrimonio* a propuštěnec *procurator patrimoni*. Tak je to alespoň možno odvodit z CIL VI 31863 (T. Statilius Optatus *proc. Aug. ad patrimonium*) a nápisů, pocházejících zhruba ze stejné doby, dokládajících propuštěnecké pomocníky (Lemnus: CIL VI 8499, Orontes: CIL X 1740).

CÍSAŘŮV MAJETEK

Soukromý majetek římských císařů, tedy prostředky se kterými mohli zcela volně disponovat a nebyli ani v nejmenším omezováni, jako tomu bylo u *fiscu*, byly obrovské a zvětšovaly se s každým císařem. Právě velikost tohoto majetku a tomu odpovídající moc i spojení se státními a veřejnými záležitostmi odlišovalo správce *patrimonia* od ostatních, „čistě“ osobních palácových služebníků, jako byli například a *cubiculo*, a *vestis*, a proto také byl zařazen mezi jezdecké *procuratury*. Z tohoto

⁴⁴⁾ Propuštěnci se objevují výjimečně ale i později (AE 1945, 116, 134).

důvodu je také možno řadit úřad a *patrimonium* mezi ostatní císařské kanceláře. Augustus zanechal ještě „pouhých“ 100 miliónů HS, Tiberius již ale 2700 miliónů HS (T. Frank, 1959, str. 36). Vůbec dobu prvních císařů julsko-klaudijské dynastie, ovšem s výjimkou Gaia, je možno charakterizovat jako období koncentrace majetku, k jehož organizaci přistoupil teprve Claudius. *Patrimonium* se zvětšovalo majetky, které sem plynuly z nejružnějších titulů. Pravidelný a možno říci rozhodující příjem ale představovaly především důchody z císařských domén. Jejich jádro tvořily rodové statky Octaviů a Iuliů a také konfiskace z doby triumvirátu. Toto byl základ pozdějších obrovských držav v Africe, Asii, Hispanii i jinde. V konfiskacích pak pokračovali i další císaři.⁴⁵⁾ Byly to ale i jiné „legálnější“ zdroje jako legáta nebo celá dědictví.⁴⁶⁾ Císařské domény se zvětšovaly také připojováním statků poražených panovníků, pokud se se císař prohlásil, jako Augustus po ovládnutí Egypta,⁴⁷⁾ za jejich dědice a samozřejmě i rodovými statky každého císaře (SHA Ant. Pius. 4, 8).

Kromě půdního majetku, tvořícího základ *patrimonium*, byly jeho součástí také paláce, vily, zahrady a doly. Existovaly dva způsoby, jak se *metallo principis* (Dig. XL 8, 19, 38 pr.) nebo také *metallis Caesariensis* (Dig. XL 8, 13) dostávaly do rukou císařů. Buď jako v předchozím případě prohlášením za dědice vládců, jejichž území bylo připojeno k římské říši (typicky se jedná o Egypt, Lusitanii a Dacii), nebo opět konfiskacemi (např. zlaté a stříbrné doly v Hispanii: Tac. Ann. VI 19, 1). Konečně náleží do *patrimonium* všechny další movitosti i nemovitosti získané zděděním. O jejich významu hovoří i existence zvláštního úředníka *procurator hereditarius*. V 1. století n. l. se jednalo o úřad propuštěnecký, výjimkou je již zmíněný Sex. Caesius Propertianus: CIL XI 5028 v roce 69 n. l., od Hadriana vyhražený příslušníkům jezdeckého stavu.⁴⁸⁾ Jsou to také státní poklady fiktivně děděné po poražených vládci, *manubie* — 1/3 válečné kořisti, na kterou měl císař jako velící generál podle starého zvyku nárok, a dary.

Císařské majetky se nacházely ve všech provinciích, císařských i se-

⁴⁵⁾ Nero například připojil k *patrimoniu* statky Rubellia Plauta v Asii, majetky P. Galla, Cassia Longina, P. Anteia Rufa, Antistia Sociana. Dokonce je možno položit úměru mezi destrukcí staré republikánské aristokracie a rostoucí bohatství císařů (k tomu podrobně M. Gelzer, 1969, kapitola *The Nobility of the Principate*, str. 141–161).

⁴⁶⁾ Augustus takto například získal od Vipsania Agrippy statky na Chersonesu (Dio LIV 29) a od Vedie Polliona u Pansilypu (Plin. NH IX 167; Dio LIV 23).

⁴⁷⁾ P. Bonfante (1940, str. 345) se dokonce domnívá, že celé Ptolemaiovské državy je možno považovat za součást *patrimonium*. Tuto teorii by podpořil CIL XIV 2504, na kterém je C. Aelius Hilarus označen jako *procurator Alexandriae ad rationes patrimonii*, ale bude se asi jednat jen o představeného všech patrimoniálních majetků v této provincii.

⁴⁸⁾ Prvním, po zařazení *procurator hereditarius* do *cursus honorum*, byl T. Haterius Nepos: CIL XI 5213.

nátních. Největší koncentrace ale dosáhly v Africe, kde jejich místní organizace byla také v mnohém typická. Pozoruhodné je, že některé správní metody byly nejdříve odzkoušeny při řízení císařských statků a teprve pak zavedeny do státní sféry. Typicky se jedná o instituci *conductorů* nebo systém duálních *procuratur*, které se podle P. R. C. Weawera (Fam. Caes., 1972, str. 281) objevují na statcích v Asii Minor a Africe již od sklonku 1. století n. l.

Císařské půdní majetky jsou obecně označovány jako *regiones patrimonii* a nesou nejrůznější názvy: *praedium*, *tractus*, *regio*, *saltus*, *pascua*. Význam těchto termínů se měnil s místem,⁴⁹⁾ rozlohou,⁵⁰⁾ hospodářským určením⁵¹⁾ a nepochybně i s časem. I když epigrafického a jiného pramenného materiálu je k dispozici poměrně velmi mnoho, názory na přesný obsah těchto termínů se u jednotlivých autorů značně různí (viz pozn. 49 až 51). Význam pro tuto práci má ale především jejich zařazení do administrativní struktury *patrimonii*, a to je možno z dochovaných pramenů poměrně spolehlivě učinit. Podle celé řady nápisů z Afriky se jmény císařských prokurátorů a oblastmi jejich působení, jako například *tractus Karthaginensis* (CIL VIII 17899/17900), *regiones Hadrumentina* (CIL VIII 23068), *regiones Thevestina* (CIL XIV 5351), *proc. patrimonio per regionem Leptitatum* (CIL VIII 1105), lze vyvodit, že *tractus*, popřípadě *regio*, byly vyššími administrativními jednotkami. Na druhé straně to jsou dochované „ústavy“ statků, např. známá *lex Manciana* z let 93—94 n. l., vydávané jejich správci a snad nejprůkaznější je *rescriptum Commodi de salto Burunitano* (CIL VIII 10570). Již jen pouhým srovnáním názvů vychází najevo, že *saltus* označuje nejnižší stupeň, který ještě měl ve struktuře *patrimonii* význam — statek.

Vlastní organizace administrativy císařských latifundií byla následující: Přímá správa byla rozdělena mezi jednotlivé domény vyjmuté z kontroly městských orgánů, na jehož území ležely. V čele statku (*saltus*) byl *procurator* (např. CIL VIII 705)⁵²⁾ s vlastním úřadem (*dispensator*: CIL VIII 12892, *tabulariensis*: CIL VI 8580, *arcarius*: CIL VI 8575), který řídil chod statku buď přímo, nebo prostřednictvím pronájemců — *conductores* (např. AE 1924, 28—30).⁵³⁾ *Procuratores* na tomto stupni byli propuštěnci, nacházíme ale také, jako například na Sicílii, dvojice propuštěnec—otrok, snad tedy obdobu duálních jezdecko-

⁴⁹⁾ F. G. Savagnone (1900, str. 93) vyslovuje předpoklad, že *saltus* je statek ležící v Africe, *tractus* označuje totéž v Gallii a *regio* v Pannonii.

⁵⁰⁾ A. M. Duff (1958, str. 116) pod termínem *saltus* rozumí jednotlivý statek a *tractus* či *regio* jsou označením vyšší organizační jednotky.

⁵¹⁾ A. Passerini (1972, str. 358) označuje dost nepochopitelně jako *saltus* pastviny a *praedium* je podle něho statek i s hospodářskou budovou.

⁵²⁾ Podrobně D. J. Crawford (1976, str. 57—70).

⁵³⁾ Podrobně D. J. Crawford (1976, str. 49—51).

propuštěneckých procuratur (IGR XIV 284) či jen otroka (CIL X 6977, 7189). Conductor pronajímal především pozemky, označované později jako emphyteutické či vectigální (C. I. V 71, 13; C. T. IV 12, 3), jednotlivým colonům. Většinou se jednalo o římské občany (veterány a přistěhovalce), ale i místní obyvatelé. Zajišťoval také obdělávání nepronajmuté půdy, práce colonů pro centrální potřeby statku a vybíral především poplatky. Ty byly odváděny do *kalendaria* (pokladny statku) a zaznamenávány tabulariem.

Druhý stupeň tvoří jezdecký procurator *tractu* či *regia*, který má také svůj úřad, skládající se z *dispensatora*, *mensora* — místního výběrčího, *adiutora tabularii* (vše CIL VIII str. 1335) a také pokladny (např. *fisci patrimonii tractus Karthaginensis*: CIL VIII 24064). Všechny tracty (regiones) v jedné i více provinciích spolu s dalším patrimoniálním majetkem, který se tu nalézal, byl pak spravován dalším, vyšším procuratorem (např. *proc. patrimonii provinciae Belgicae et duarum Germaniarum* C. Furius Aquila Timesitheus: CIL XIII 1807).⁵⁴⁾ V mnohém zajímavý byl systém jurisdikce, praktikovaný při správě císařských statků. Colonové se totiž mohli domáhat svých práv přímo u císaře, ale jen prostřednictvím místního i oblastního procuratora.⁵⁵⁾ Jisté pravomoci v této oblasti měl a *rationibus*, neboť máme doklady, že zejména při sporných otázkách se obrací strany přímo na něj a nikoli na a *patrimonio* (CIL VIII 10570). Je proto možné, že činnost a *patrimonio* byla omezena jen na vlastní hospodářské problémy, spojené se správou císařova osobního majetku a je to vedoucí fiscu, který i po osamostatnění patrimoniia je nejvyšší autoritou pro veškerou finanční jurisdikci.

Kromě hrazení osobních výdajů císaře a jeho rodiny, provozu a údržby vil, zahrad a všech dalších nemovitostí, platů jeho osobních úředníků a služebníků, byla z patrimoniia placena část nákladů na veřejné stavby.⁵⁶⁾ Odtud bere císař prostředky na doplňování censu senátorů (Tac. Ann. I 75) a Marcus Aurelius dokonce použil zisk z dražby patrimoniálního majetku k úhradě části nákladů na armádu za markomanských válek.

⁵⁴⁾ Tito prokurátoři měli v pozdější době (od S. Severa) platy pohybující se od 100 000 HS do 200 000 HS (H. G. Pflaum, 1950, str. 95).

⁵⁵⁾ Doklady viz D. J. Crawford (1976, str. 52).

⁵⁶⁾ Například Titus po výbuchu Vesuvu, dále Pertinax (SHA Pert. 10) a doložen je i zvláštní propuštěnec M. Ulpius Aug. lib. Thaumastus a *commentariis operum publicorum et rationis patrimonii* (CIL XI 3860), takže se určitě nejednalo jen o jednotlivé akce.

RATIO PRIVATA

Ke konci 2. století n. l. se začíná patrimonium svou povahou přibližovat fiscu, ostatně v praxi bylo jistě vždy nesmírně obtížné udržet odděleně císařský „úřední“ a osobní majetek. Císař s ním již nedisponuje tak volně jako dříve. To vyvolává potřebu vytvořit fondy, které by byly zcela mimo jakoukoli kontrolu, k volnému použití pro zcela soukromé účely. Bezprostředním podnětem k následujícím změnám struktury císařské finanční správy byla možná i celková finanční politika Antoninů. Jedním z jejích základních bodů byla nivelizace fiscu s ostatními majetky (patrimoniem) (M. Rostovtzeff, 1963, díl I, str. 122). V historii císařské finanční správy se to odráží ve vytvoření nové oblasti nazvané ratio (res) privata. Termín „ratio“ (účet) nebyl ve finanční správě nový, již dříve se jím označovala nejrůznější odvětví jako *ratio metallorum*, *ratio operum publicorum* nebo *ratio bibliothecarum*. Nyní byl použit pro císařský osobní majetek. Dalo by se říci, že ratio privata počátku 3. století n. l. má stejnou povahu jako patrimonium prvních císařů. Osobní císařské majetky ve 3. století n. l. nesly různá označení. Nejčastěji jsou ale pojmenovávány jako ratio privata a tento termín je i doložen dříve (AE 1961, 280: T. Aius Sanctus proc. ration. privatae)⁵⁷⁾ než res privata. Objevuje se i výraz *patrimonii privati*, nyní se však již jedná o synonymum pro ratio privata a se starým patrimoniem nemá nic společného.

Někteří autoři, vycházející z titulu „*procurator ad Caesaris praedia dividendae et comprobanda*“, vidí počátek ratio privata již za Hadriana.⁵⁸⁾ Většina ale připisuje jeho vytvoření na základě jedné pasáže v SHA (Sev. 12, 4): „*tuncque primum privatarum rerum procuratio constituta est*“, Septimiovi Severovi.⁵⁹⁾ V tomto prameni je ovšem možno nalézt další pasáž, týkající se tentokrát doby ANTONINA PIA (SHA Ant. Pius 12, 8): „*privatum patrimonium filiae reliquit*“. Z doby panování tohoto císaře je dochován i nápis z Mauretanie Sitifensis, na kterém se vyskytuje proc. rationis privatae (CIL VIII 8810) a další pochází z doby M. Aurelia (AE 1961, 280). A. Masi vyslovil předpoklad, že počátek vytváření ratio privata je nutno hledat již v době Antonina Pia, který část afrických statků vyčlenil jako donaci pro Faustinu (1971, str. 17; a také A. L. Smyšlajev,

⁵⁷⁾ F. Millar (1977, str. 628) datuje tento nápis koncem vlády M. Aurelia.

⁵⁸⁾ Například H. Nesselhauf (1964, str. 91) a A. Passerini (1972, str. 367).

⁵⁹⁾ Například A. Birley (1971, str. 16), M. Cary—H. H. Scullard (1981, vol. 3, str. 195), F. De Martino (1965, str. 818), T. Frank (1959, str. 81), M. Hammond (1959, str. 457), A. H. M. Jones (1964, str. 411 a také 1950, str. 113—114), M. A. Levi—P. Meloni (1965, str. 391), H. Mattingly (1967, str. 126, 184), F. Millar (1977, str. 630), S. N. Miller (1956, str. 27), B. Niese (1921, str. 440), H. G. Pflaum (1950, str. 90), M. Platnauer (1965, str. 183), M. Rostovtzeff (1963, díl I, str. 411 a díl II, str. 614, pozn. 32).

1981, str. 92). A přestože pro období *divi fratres* není až na zmíněný AE 1961, 280 k dispozici více dokladů pro existenci *ratio privata* jako samostatného odvětví a pro dobu od Commoda do Septimia Severa chybí dokonce úplně, je zřejmé, že základy byly položeny již za Antoninů.⁶⁰⁾ SEPTIMIUS SEVERUS je přeměnil v *procuratio hereditatium patrimonii privati* — správu dědičných soukromých majetků. Spolehlivě je to doloženo na CIL X 6657 = ILS 1387 (M. Aquilius Felix *procurator hereditatium patrimonii privati*). Další nápis (AE 1945, 80) pak později označuje téhož M. Aquilia jako *procurator rationis privati Augusti*.⁶¹⁾

Ratio privata sice přebírá funkci *patrimonia* a do jisté míry se stává i jeho nástupcem, ale *patrimonium* nemizí okamžitě po jejím vytvoření. Existuje vedle něho po určitou dobu nadále, i když ztrácí stále více a více na významu. Pro stejné období je doložen *proc. patrimonii* Ti. Claudius Marcellinus (CIL VI 8501^a) a *proc. summae rationis privatae* Septimius Marianus (CIL VI 1630). Po Caracallově již nenalézáme zmínky o úřednících *patrimonia* v Itálii (T. Frank, 1959, str. 81) a po Maximinu Thrakovi mizí z pramenů úplně. Až do konce vlády dynastie Severovců existují tedy vedle sebe vlastně tři centrální oddělení finanční správy — *fiscus*, *ratio privata* a *patrimonium*, i když významná jsou jen první dvě. Je to období koexistence a rozhodně nikoli konkurence nového *ratio privata* a zanikajícího *patrimonia*, každého řízeného vlastním vedoucím. Je možné, že *procurator* a *patrimonio* byl v té době jen propuštěneckým úřadem, tak by to alespoň naznačoval CIL VI 8498 (M. Aurelius Prosentius) a snad byl i podřízen trečenárnímu *procuratoru rationis privatae*,⁶²⁾ jak se domnívá A. H. M. Jones (1950, str. 112, 114). Vyslovit ovšem kategoricky tento závěr na základě pouze jednoho nápisu nelze. Jisté spojení tu však existovalo, a to pravděpodobně velmi těsné, jak ukazuje titul C. Furia S. Aquily Timesitheae — *procurator provinciarum Bithyniae Ponti Paphlagoniae tam patrimonii quam rationum privatarum* (CIL VIII 1807 = ILS 1330). Místní struktura *patrimonia* v provinciích (kromě Itálie) nebyla zrušena a nahrazena novou ani poté, co ústřední úřad *patrimonia* zanikl a byla jen převedena pod správu *ratio privata*. Odpověď na otázku, kam spadá *patrimoniální* majetek po zániku jeho ústředí, není úplně jednoznačná. Je sice pravda, že *ratio privata* byla vytvořena proto, že *patrimonium* se svou povahou sblížovalo s *fiscem*, to však rozhodně neopravňuje k závěru, že tam *patrimoniální* statky byly začleněny (A. M. Duff, 1958, str. 161; M. Hammond, 1959, str. 457; M. Platnauer, 1965, str. 183).

⁶⁰⁾ A. Masi (1971, str. 13, 14, 17) a dále také P. R. C. Weaver (Labeo, 1972, str. 224), P. Frezza (1968, str. 331).

⁶¹⁾ A. L. Smyšlajev (1981, str. 105) považuje prvně zmíněný nápis za doklad o pomocném jezdeckém prokurátoru.

⁶²⁾ Trečenárním byl od Septimia Severa (H. G. Pflaum, 1950, str. 94).

a ratio privata tvoří jen nově konfiskované statky Severovci. Kromě čistě osobního majetku císařů, jako byly vily, zahrady, paláce a další, a které s fiscem rozhodně neměly nic společného, jednalo se především o statky. *Fundi patrimoniales* („staré“ domény) a *fundi rei privatae* (nové konfiskáty) existují vedle sebe po celé 3. století n. l. (doklady viz A. Masi, 1971, str. 60). Spravovány jsou ale jedním ústředím (ratio privata) a teprve na konci tohoto století rozdíl mizí. Valný význam však toto rozlišení nemá, protože císaři volně rozhodují o povaze jednotlivých majetků.

Po předchozím výkladu se zákonitě nabízí otázka, jaký vlastně byl rozdíl mezi patrimoniem a ratio privata, co označovaly tyto termíny na počátku 3. století n. l. O. Karlowa (1885—1901, str. 500 a násl. 841) například vysvětluje res privata jako majetek koruny a patrimonium jako osobní — což sice pravdou je, ale až na počátku 6. století n. l. L. Mitteis (1908, vol. I, str. 359 a násl.) se domnívá, že státní majetek nese označení res privata a korunní patrimonium. Úplně nejasný je pak názor A. Burdense (1966, str. 188), který považuje res privata za korunní majetek a patrimonium za majetek panující dynastie. V podstatě všichni autoři se však shodují na tom, že patrimonium je majetkem korunním a ratio privata soukromým — *patrimonium privatum principis* (např. O. Hirschfeld, 1905, str. 18 a násl. 24 a násl.; A. Masi, 1971, str. 53). A Masi pak výstižně označuje ratio privata jako „*privata substantia dei principis*“ (1971, str. 31).

Vedoucí úřadu ratio privata nesl zpočátku označení *procurator rationis (rei) privatae* (CIL X 6569 = ILS 478). Je až s podivem, kolika různých titulů byl během jediného století držitelem ve srovnání s jinými sekretáři. Ještě v první polovině 3. století n. l. je označován jako *procurator summae rationis privatae* (CIL VI 1630) a pak stejně jako ostatní ústřední vedoucí se stává *magistrem*. Nejdříve *rei privatae* (CIL III 12044) a pak *rationis (rei) summae privatae* (CIL VIII 23963 = ILS 1347). Jistou pochybnost vzbuzují tituly *proc. summae rat. privatae* a *mag. rat. (rei) summae privatae*, podobající se titulům *auxiliárního* a *rationibus*. Na druhé straně je však spolehlivě doložen jako zástupce vedoucího tohoto úřadu úředník jiného označení (viz níže).

Ústavní postavení *procuratora* či *magistra rationis privatae* bylo za Septimia Severa prakticky stejné jako *rationaliovo* (Dig. XLIX 14, 6, 1) a později fakticky ještě silnější. Stojí v čele úřadu, jenž je početnější než staré patrimonium,⁶³⁾ ale to nesouvisí ani tak s reorganizací, jako s obecnou militarizací a postupující byrokratizací celé císařské administrativy.

⁶³⁾ Doložen je *proximus commentariorum summae privatae*: CIL VI 29682, *dispensator rationis privatae*: CIL V 7752, *adiutor tabulariorum rationis privatae*: CIL VI 8510.

Stejně jako i ostatní vedoucí císařských ústředních úřadů (H. G. Pflaum, 1950, str. 94—95) té doby i *procurator rationis privatae* je *trecenariem* — úředníkem s ročním příjmem 300 000 HS. Doloženo je to spolehlivě u *Sex. Varia Marcella* — *proc. rationis privatae CCC* (CIL X 6569). Jeho zástupcem je od *Septimia Severa* stejnojmenný *procurator* jezdeckého stavu (H. G. Pflaum, 1950, str. 85), ovšem nikoli *ducenární*, jako je tomu u *fiscu*, ale pouze *centenární* (*M. Opellius Macrinus*: SHA *Diadum.* 4, 1 a AE 1945, 80). Mimořádné postavení tohoto úředníka je možno doložit i tím, že jako u jediného ze všech vedoucích kanceláří dochází k osobním vztahům k císařskému titulu. *Auxiliárním procuratorem rationis privatae* a pak i *trecenárním* je pozdější císař *Macrinus* (SHA *Diadum.* 4, 1; *Macr.* 2, 1—5) a v této funkci působil také otec císaře *Heliogabala* (*Dio LXXXVIII* 30).

Kromě majetků, spadajících dříve do *patrimonia*, bylo *ratio privata* rozmnoženo velkými konfiskacemi po ukončení občanských válek za *Septimia Severa*. Jednalo se především o statky *Pescenia Nigra* v Asii, *Clodia Albina* v Gallii a *Hispanii* i jeho přívrženců v Africe a Itálii. Právě posledně jmenované konfiskace vyvolaly radikální zásahy do správy císařského majetku na Apeninském poloostrově a vedly ke zrušení místní *patrimoniální* struktury. Že šlo skutečně o obrovské půdní majetky, které se nalézaly prakticky po celé Itálii, svědčí i řada dochovaných nápisů ze 3. století n. l., vzpomínající jejich správce.⁶⁴⁾ Nemalý vzrůst *ratio privata* znamenalo i připojení majetku *Antoninů* roku 195 n. l.⁶⁵⁾ Místní struktura *ratio privata* je doložena již z doby *Septimia Severa* (SHA *Sev.* 12, 4) a příliš se od *patrimoniální* nelišila. Nadále je nezávislá na místní administrativě a existují jak správci domén (např. *regio Tripolitana*: CIL VIII 11105), *provinciální sexagenární pověřenci* (např. *proc. Ciliciae rationis privatae*: AE 1924, 85; *proc. Maur. Caesariensis*: AE 1930, 47), tak i *prokurátoři větších oblastí* (např. *prov. Belgica et duarum Germaniae*: CIL XIII 1807). V polovině 3. století n. l. se pak mění *místní procuratores* v *magistri summae privatae* (např. *C. Attius Alcimius Felicianus* *magister summae privatae per Salarium Tiburtinam Valeriam Tusciam*: CIL VIII 23948) a na konci téhož století jsou pak známi i *rationales summarum* (PLRE I, str. 1062—1063).

Za *dominátu* zůstává samozřejmě *ratio privata* spolu s *fiscem* a nově vzniklou oblastí *praefectura praetorio* samostatným odvětvím finanční sprá-

⁶⁴⁾ *proc. privat. ration. per Italiam* (CIL VIII 11163), *proc. stat. priv. per Tusciam et Picenum* (CIL III 1464), *proc. per Flaminiam Umbriam Picenum* (CIL VIII 822), *proc. priv. per Salarium Tiburtinam Valeriam Tusciam* (CIL VIII 727), *proc. privatae regionis Ariminensius* (CIL XI 6337).

⁶⁵⁾ Jednalo se vlastně o nárokování fiktivního dědictví *Septimiem Severem*, který prohlásil, že byl *Marcem Aureliem* adoptován (SHA *Sev.* 10, 6).

vy. Jen její vedoucí je místo *magister rei summae privatae* nazýván nej-
dříve za Constantina *rationalis rei privatae* a nejpozději od
roku 342 (C. T. X 10, 6—7) nese titul *comes rei privatae* (ND
or. XIV, occ. XII). Stejně jako dříve i nyní stojí v čele velkého úřadu
(*officia*), který se člení do pěti *scrinií*.⁶⁶⁾ Jako *comes* je tedy doložen
zhruba ve stejné době jako představený *fiscu*. Spolu s *quaestorem sacri*
palatii, *comitem sacrae largitiones* a *magistrem officiorum* tvoří absolutní
špičku v byrokratické úřednické hierarchii pozdní římské říše a samo-
zřejmě je také členem císařské rady (*consistoria*) první třídy. Označován
byl také jako *comes privati aerarii* (C. T. XI 18; VI 9, 2; XII
6, 32), *comes privatarum remunerationum* (C. T. VII 12,
2), *comes privatarum largitionum* (C. T. X 9, 3; VI 9, 1;
VI 30, 16; X 1, 13), *comes privatam* (C. T. XII 1, 120) nebo *co-*
mes sacri patrimonii (Cass. IV 3, 2; 4, 2) a pečuje zejména o cí-
sařské půdní majetky (A. H. M. Jones, 1950, str. 114). Na základě těchto
skutečností je někdy v odborné literatuře charakterizován jako „*Minister*
of Domains“ (W. Ensslin, 1956, str. 390). Ve druhém stupni, na úrovni
diecézí, jej zastupovali *magistri* od Constantinovy doby *rationa-*
les rei privatae nezávislí na *vicariovi*⁶⁷⁾ (C. T. I 11, *De officio*
comitis rei privatae), kterým sloužili *Caesariani*. Konečně nejnižší
stojí *procuratores* (podrobně A. H. M. Jones, 1964, str. 412) a v po-
sledním stupni to jsou *actores rei privatae*. Vedle této základní
administrativní struktury působí, stejně jako u *largitiones*, *defenso-*
res domus principis (Symm. Ep. 10, 62), obdoba dřívějších *advoca-*
tati fisci.

Ratio privata prošla zhruba stejným vývojem jako dříve *patrimonium*,
i ona se stává postupem doby spíše majetkem korunním než osobním.
Opět se proto začíná vydělovat část statků jako soukromý majetek. Tento-
krát pod označením *domus divina*, termínem, který se sice objevuje již
na konci 2. století n. l., ale teprve ve století třetím a zejména čtvrtém
nabývá významu soukromého majetku císaře nebo císařovny.⁶⁸⁾ Někdy se
sice používá označení *domus divina* i ve smyslu *ratio privata* (C. T. I 32, 2;
X 4, 3; XIII 1, 5; XIV 5, 2), především je tak však označována ona nová
oblast finanční správy. Dalším důvodem jeho vzniku byla pravděpodobně
i velká koncentrace majetku v *ratio privata* a snaha částečnou decentra-

⁶⁶⁾ *Exceptores* byli písaři, *cannones* pečovali o renty, *securitates* vy-
stavovali stvrzenky, *privatae largitiones* pracovali jako pokladníci a *scri-*
nium beneficium mělo v referátu propůjčování pozemků.

⁶⁷⁾ Podle A. H. M. Jonese (1964, str. 50) byli podřízeni diecézním *rationales rei sum-*
mae.

⁶⁸⁾ Určen byl mimo jiné také k vydržování císařského domu (A. H. M. Jones, 1964,
str. 425).

lizací usnadnit jeho správu.⁶⁹⁾ Tentokrát je osobní císařský majetek zorganizován na jiném základě než dříve. Netvoří jej již jednotlivé statky roztroušené po celé říši, ale je soustředěn v obou částech říše do jedné oblasti. Na Západě v Africe pod *rationalis rei privatae fundarum domus divinae per Africam* (N. D. occ. XII 16) a na Východě je situován do Asie a byl spravován *comes domorum divinae per Cappadociam* (C. T. VI 30, 2). Osud domus divina byl v obou částech římské říše odlišný. Zatímco v západní polovině zůstal součástí ratio privata (ND occ. XII 16; A. Masi, 1971, str. 59), na Východě se začal brzy vydělovat. Ještě dříve, než byl tento proces ukončen, přechází mezi léty 390—414 pod správu *praeposita sacri cubiculi* (ND or. X 2) a je tak ještě úzeji spojen s osobou císaře. JUSTINIANUS pak spojil úřad *comes domorum divinae per Cappadociam* s prokonzulátem Cappadocie Prima a zřídil zároveň i úřad *curatores domini cae domus divinae*, odpovědný přímo jemu.

Na počátku 6. století n. l. se znovu objevuje *patrimonium* jako samostatné odvětví. Vlivem tradice nezmizelo ale z pramenů jako technický termín nikdy: *patrimonium nostrum* (C. T. IX 42, 7) *patrimonium sacrum* (C. T. VII 18, 6), *patrimonium quod privatum nostrum est* (C. T. X 1, 8). Všechna tato označení jsou však jen synonyma pro res privata. Důvody i pravý smysl reformy ANASTASIA I., který zřídil úřad *comes sacri patrimonii* (C. I. I 34, De officio comitis sacri patrimonii), jsou nejasné. Nejednalo se asi o správu soukromého majetku. Jednak existuje domus divina a pak v justiniánských pramenech je *patrimonium* označením pro *sacrae largitiones*, nebo *patrimonium per Italiam* (doklady A. Masi, 1971, str. 111). Snad, jak se domnívá A. H. M. Jones (1964, str. 427), se jednalo jen o správu nových konfiskátů. V původním významu existoval *comes patrimonii* (Cass. VI 6) jen po krátkou dobu v Ostrogótské říši.

ZÁVĚR

Postavení centrálních vedoucích jednotlivých úseků finanční správy bylo vzhledem k ostatním císařským sekretářům značně specifické. H. G. Pflaum dokonce ani neřadí *procurator* a *patrimonio* mezi palatinské úřady, i když tam nepochybně patří. I on totiž pečuje o určitou oblast císařských osobních záležitostí a od poloviny 1. století

⁶⁹⁾ K částečné decentralizaci ovšem dochází za císařů Lea a Zenona, kdy res privata je rozdělena na část císaře a císařovny (C. I. XII 59, 10, 3; X 32, 64; III 24, 3; X 32, 66).

n. l. o prostředky, které jako soukromé ani není možno dost dobře označit. Jedním z nejdůležitějších sekretářů byl a *rationibus*, i přesto, že jeho význam ve 3. století n. l. upadá a za dominátu se objevuje ve značně modifikované podobě. Nebyl tak na očích, ani jeho úřad nebyl z těch, které se přímo účastnily politického a právního dění římské říše. Snad právě proto ho i Dio Cassius (LII 33, 5) neřadí vedle a *memoria*, a *libellis* a ab *epistulis*, tedy mezi ty, kteří mají úzké spojení s císařem. Jistě, představený *fiscu* císaře nedoprovází na cestách, to nakonec ani povaha jeho úřadu nevyžaduje, ani se příliš nepodílí na každodenním řízení záležitostí říše. O to větší má však moc nejen jako císařský finanční poradce, ale především jako správce státní pokladny a má jistě také větší samostatnost rozhodování než ostatní sekretáři. Méně suverénní postavení měl a *patrimonio*, ale to bylo dáno již povahou majetku, který spravoval. Význam obou se projevoval i v tom, že poměrně často dosahovali nejvyššího možného stupně kariéry — *praefectury*. Samozřejmě častěji se však jednalo o vedoucí *fiscu*.⁷⁰⁾

Dvě tendence jsou zvlášť zřetelné ve vývoji finanční správy římské říše. Za prvé je to úzké propojení a návaznost státní a „soukromé“ oblasti. A to nejen v tom, že *fiscus* shromažďuje informace z celého systému a *patrimonium* je na něm jako finančním ústředí závislé. Především se jedná o vzájemnou výměnu a přejímání institutů i metod osvědčivších se v jedné oblasti druhou. Další vývojovou linií pak představuje stálé střetávání centralizace s decentralizací. Po celý principát sice existují vedle sebe tři nezávislé oblasti — *aerarium*, *fiscus* a *patrimonium*, které je ke konci nahrazeno *ratio privata*, ale význam mají jen dvě posledně jmenované, z nichž právě *fiscus* je představitelem koncentrace majetku i pravomocí. Na druhé straně existuje celá řada formálně nezávislých pokladen (*aerarium militare*, *fiscus Asiaticus* a další). Císař byl nepochybně zastáncem první linie — centralizační, ale pokud to bylo pro něj výhodné, neváhal jednotný celek opět drobit.

Jedinou finanční oblastí, která měla vždy jen jeden význam, byl *fiscus*. Jednalo se o státní majetek spravovaný císařem jako hlavou státu. Dvojkolejnost zde byla reprezentována *aerariem*, i když se jednalo jen o kolej

⁷⁰⁾ Vedoucí a *rationibus* se nejčastěji stávali *praefecty annonae* (Ti. Claudius Secundinus: CIL VI 867, M. Bassaeus Rufus: CIL VI 1599, C. Iunius Flavianus: CIL VI 1620, Ti. Statilius Optatus: CIL VI 31863, L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus: CIL VI 31856, M. Petronius Honoratus: CIL VI 1625^{a, b}), ale i *praefecty Aegypti* jako uvedení M. Bassaeus Rufus a M. Petronius Honoratus či *praetorio* (opět M. B. Rufus a L. I. Vehilius Gratus I.). U správců soukromého majetku se jedná jen o dva případy: *procurator rationis privatae* Sex. Varius Marcellus dosáhl hodnosti *vice praefectus praetorio et urbi functus* (CIL X 6569) a *magister rei summae privatae* C. Attius Alcinus Felicianus se stal *vice praefectem vigilum*, *praefectem annonae* a posléze *vice praefectem praetorio* (CIL III 822).

vedlejší. *Patrimonium* představovalo zpočátku majetek osobní, či spíše panující dynastie — rodový. S nástupem Flaviovců se stává korunním a za takový je ho možno považovat až do Severovců, kdy jej pohlcuje *ratio privata*. To má nejdříve stejnou povahu jako *patrimonium* v prvních desetiletích principátu. V které době začíná i on nabývat podoby korunních statků není možno určit tak přesně jako u *patrimonia*, ale se vši určitostí to bude již za občanských válek ve 3. století n. l. V té době se také objevuje soubor statků pod jménem *domus divina*, opět s významem osobního majetku, ovšem ne již majetku spojeného s rodinou císaře, ale císaře jako vládce. Rozdíl proti *res privata* je v tom, že s ním nakládá panovník daleko volněji.

Císař byl největším soukromým vlastníkem v římské říši, i když vlastně „omezeným“, protože *patrimonium* bylo spojeno s titulem a tak veškerá normální dědická práva byla irelevantní. Tím také lze vysvětlit stále nové a nové pokusy část majetku podřídít normálnímu právnímu režimu. Je zřejmé, že císař ale také ovládal celou soustavu státních financí. Není pochyb, že *fiscus*, a tedy vlastně císař, disponoval největší sumou raženných peněz, proto také mohl působit i jako „státní“ banka a provádět rozsáhlé finanční operace. Přesto ale principové ještě nemohli otevřeně vystupovat jako absolutní vlastníci říše, i když fakticky v tomto postavení byli a tuto skutečnost si uvědomovali již současníci prvních císařů: „*Caesar omnia habet, fiscus eius privata tantum ac sua, et universa in impero eius sunt, in patrimonium propria*“ (Sen. de benef. VII 6, 3).

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

- AE — L'Année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine (Paris).
- Caes. — C. Iulius Caesar, *Commentariorum de bello Gallico* (Oxford 1937).
- Cass. — Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator, *Variae* (in: *Monumenta Germaniae Historica*, Berlin 1961).
- C. I. — Codex Iustinianus (Berlin 1924, ed. P. Krueger).
- CIL — Corpus inscriptionum latinarum (Berlin 1918).
- C. T. — Theodosiani libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis et leges Novellae ad Theodosianum pertinentes (Berlin 1905, ed. Th. Mommsen, P. M. Meyer).
- DE — E. De Ruggiero (1895 a násl.).
- Dig. — Digesta (in: *Corpus iuris civilis*, Berlin 1928, ed. Th. Mommsen, P. Krueger).
- Dio — Dio Cassius Cocceianus, *Historiarum romanorum quae superunt* (Leipzig 1824, překl. a ed. F. G. Sturzius).
- EE — Ephemeris Epigraphica. *Corpus Inscriptionum Latinarum Supplementum* (Berlin 1872—1913, ed. G. Reimer).
- Euseb. — Eusebios z Caesareie, *Historiae Ecclesiasticae libri X* (The Ecclesiastical History, London—Cambridge [Mass.] 1959, překl. a ed. K. Lake).
- Eutrop. — Flavius Eutropius, *Breviarium ab urbe condita* (Leipzig 1884, ed. C. Wegener).
- Ev. sv. Marka — Evangelium svatého Marka (in: Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona, Ekumenický překlad, Praha 1979).
- Forsch. Eph. — Forschungen in Ephesos veröffentlicht vom Österreichischen archäologischen Institut (Wien).
- Front. de aquaed. — S. Iulius Frontinus, *De aquaeductu urbis Romae* (Paris 1961, ed. P. Grimal).
- Gaius — Gaius, *Institutiones* (Berlin 1884, ed. P. Krüger, G. Studemund).
- IG — Inscriptiones Graecae (Berlin, ed. W. De Gruyter).
- IGR — Inscriptiones Graecae ad res Romanos pertinentes auctoritate et impensis Academiae Inscriptionum et Litterarum humaniorum collectae et editae sub cura R. Cagnat (Paris 1901—1921).
- ILS — Inscriptiones Latinae Selectae (Berlin 1954—1955, ed. H. Dessau).
- Iuven. — Decimus Iunius Iuvenalis, *Satirae* (Paris 1962, ed. P. de Labriolle, F. Villeneuve).
- Jos. — Josephus Flavius, *O válce židovské* (in: *Opera*, Paris 1929, ed. G. Dindorfius).
- Liv. — Titus Livius, *Storia di Roma* (Bologna 1970—1973, ed. G. Vitali).
- Mart. — M. Valerius Martialis, *Epigrammata* (Oxford 1946, ed. W. M. Lindsay).
- ND — Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbi Constantinopolitanae et Latercula provinciarum (Frankfurt am Main 1962, ed. O. Seeck).
- NS — Notizie degli scavi di antichità (Roma).
- Pfl. — H. G. Pflaum (1960—1961).

- PIR — E. Groag, R. Stein, *Prosopographia imperii Romani*. Saec. I. II. III. (Berlin 1933—1943).
- Plin. Ep. — C. Plinius Caecilius Secundus Minor, *Epistulae* (Paris 1955, ed. A.-M. Guillemin).
- Plin. NH — C. Plinius Caecilius Secundus Maior, *Naturalis historiae* (London 1949—1962, ed. D. E. Eichholz).
- Plin. Pan. — C. Plinius Caecilius Secundus Minor, *Panegyricus Traiano imperatori dictus* (in: *Panegyrici Latini*, Paris 1949—1955, ed. E. Galletier).
- PLRE I. — A. H. M. Jones, J. R. Martindale, J. Morris, *The Prosopography of the Later Roman Empire*, I.: A. D. 260—395 (Cambridge 1971).
- Porph. — Porphyrios z Tyru, *Liber de vita Plotini* (1835, ed. F. Creuzer).
- P. Oxy. — *The Oxyrhynchus papyri* (London 1898—1982).
- RE — Pauly-Wissova, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung (Stuttgart 1894 a. nsl.).
- Res gestae — *Res gestae divi Augusti* (Oxford 1967, ed. P. A. Brunt, J. M. Moore).
- Sen. de benef. — L. Annaeus Seneca, *De beneficiis* (Paris 1961, ed. F. Préchac).
- SHA — *Scriptores historiae augustae* (Milano 1972, ed. F. Rusconi).
- Stat. — Publius Papirius Statius, *Silvae* (Oxford 1949, ed. J. S. Philimore).
- Suet. — C. Suetonius Tranquillus, *De vita duodecim Caesarum libri VIII* (Bologna 1970, ed. G. Vitali).
- Symm. Ep. — Quinti Aurelii Symmachi quae superunt (Berlin 1961, ed. O. Seeck).
- Tac. Ann. — C. Cornelius Tacitus, *Annali* (Bologna 1970, ed. A. Resta Barille).
- Tac. Hist. — C. Cornelius Tacitus, *Le storie* (Bologna 1970, ed. F. Mascialino).
- Ulp. Reg. — Ulpiani liber singularis regularum (in: *Textes du droit romain*, Paris 1923, ed. P. F. Girard).
- Victor. — Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus* (Leipzig 1961, ed. Fr. Pilchmayer).
- Zonar. — Ionnis Zonaras, *Annales* (Bonn 1844).

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BARTOŠEK, M. — Administrativní problémy antického Říma do poloviny 3. století př. n. l. (Právněhistorické studie 22, 1979, str. 213—247).
- BARTOŠEK, M. — Encyklopedie římského práva (Praha 1981).
- BERGER, A. — Die Strafklauseln in den Papyruskunden (Leipzig—Berlin 1911).
- BERGER, A. — Encyclopedic Dictionary of Roman Law (New York 1953).
- BIRLEY, A. R. — Septimius Severus. The African Emperor (London 1971).
- BOLLA, S. — Die Entwicklung des Fiskus zum Privatrechtssubjekt mit Beiträgen zur Lehre vom Aerarium (Praha 1938).
- BONFANTE, P. — Storia del diritto romano (Napoli 1940).
- BRUNT, P. A. — The "Fiscus" and its Development (The Journal of Roman Studies 56, 1966, str. 75—91).
- BRUNT, P. A. — Free Labour and Public Works at Rome (The Journal of Roman Studies 70, 1980, str. 81—100).
- BURDESE, A. — Manuale di diritto pubblico romano (Torino 1966).
- BURIAN, J. — Evropské rudné doly za římského císařství, jejich správa a pracovníci v nich (AUC, Praha 1954).
- CARY, M., SCULLARD, H. H. — Storia di Roma (překl. do ital. A. Ca' Rossa, Bologna 1981).
- CIZEK, E. — La Roma di Nerone (Milano 1984).
- CLAMAGERAN, J.-J. — L'imposta dei tempi romani, barbari a feudali in Francia (překl. do ital. S. Stupan, Padova 1961).
- CRAWFORD, D. J. — Imperial Estates (London—Cambridge 1976).
- DE LA MALLE, D. — L'économie politica dei Romani (Milano 1905).
- DE FRANCISCI, P. — Sintesi storia del diritto romano (Roma 1948).
- DE LAET, S. J. — Portorium (Bruges 1949).
- DE MARTINO, F. — Storia della costituzione romana (Napoli, 2. díl: 1973; 3. díl: 1973; 4. díl, 1. část: 1962; 4. díl, 2. část: 1965; 5. díl: 1967).
- DE RUGGIERO, E. — Di un procuratore del fisco Alessandrino (Bulletino dell'Istituto di diritto romano „Vittorio Scialoja“ 1, 1888/1889, str. 261—278).
- DE RUGGIERO, E. — Dizionario Epigrafico di Antichità Romane (Roma 1895 a násl.).
- DE RUGGIERO, E. — Lo stato e le opere pubbliche in Roma antica (Torino 1925).
- DUFF, A. M. — Freedmen in the Early Roman Empire (Cambridge 1958).
- ENSSLIN, W. — The Reforms of Diocletian (in: The Cambridge Ancient History, XII, Cambridge 1956, str. 383—408).
- FRANK, T. — On Augustus and the Aerarium (The Journal of Roman Studies 23, 1933, str. 143—148).
- FRANK, T. — An Economic Survey of Ancient Rome. Vol. 5. Rome and Italy of the Empire (N. Jersey 1959).
- FREZZA, P. — Corso di storia del diritto romano (Roma 1968).
- FRIEDLANDER, L. — Darstellung aus der Sittengeschichte Roms. 4. díl (Leipzig 1921).
- GARZETTI, A. — Aerarium e Fiscus sotto Augusto; storia di una questione in parte di nomi (Athenaeum 31, 1953).
- GARZETTI, A. — L'impero da Tiberio agli Antonini (6. díl Storia di Roma, Bologna 1960).
- GELZER, M. — The Roman Nobility (překl. R. Seager, Oxford 1969).
- GIUFFRÈ, V. — Il „diritto pubblico“ nell'esperienza romana (Napoli 1977).

- GRELLE, F. — *Stipendium vel tributum. L'imposizione fondiaria nelle dottrine giuridiche del II e III secolo* (Napoli 1963).
- HAMMOND, M. — *The Antonine Monarchy* (Papers and Monographs of the American School in Rome 19, Roma 1959).
- HERTZBERG, G. F. — *Storia dello Impero Romano* (Milano, neditovano).
- HIRSCHFELD, O. — *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian* (Berlin 1905).
- CHARLESWORTH, M. P. — *Tiberius* (in: *The Cambridge Ancient History*, X, Cambridge 1952, str. 607—652).
- CHARLESWORTH, M. P. — *Gaius and Claudius* (in: *The Cambridge Ancient History*, X, Cambridge 1952, str. 653—701).
- JONES, A. H. M. — *The Aerarium and the Fiscus* (in: *Studies in the Roman Government and Law*, Oxford 1960, str. 99—114).
- JONES, A. H. M. — *The Later Roman Empire 284—602: A Social, Economic and Administrative Survey*. 1. a 2. díl (University of Oklahoma Press, 1964).
- KARLOWA, O. — *Römische Rechtsgeschichte* (Leipzig 1885—1901).
- KOVALJOV, S. I. — *Storia di Roma*. 2. díl: *L'impero* (Roma 1955).
- KRÁL, J. — *Státní zřízení římské* (Praha 1921).
- LAST, H. — *The Fiscus: A Note* (*The Journal of Roman Studies* 34, 1944, str. 51—59).
- LEVI, M. A., MELONI, P. — *Storia romana dagli Etruschi a Theodosio* (Varese—Milano 1965).
- MASI, A. — *Ricerche sulla „res privata“ del „princeps“* (Milano 1971).
- MATTINGLY, H. B. — *Roman Imperial Civilisation* (London 1967).
- MILLAR, F. — *The Fiscus in the First Two Centuries* (*The Journal of Roman Studies* 53, 1963, str. 29—42).
- MILLAR, F. — *The Emperor in the Roman World (31 B. C. — A. D. 337)* (London 1977).
- MILLER, S. N. — *The Army and the Imperial House* (in: *The Cambridge Ancient History*, XII, Cambridge 1956, str. 1—56).
- MITTEIS, L. — *Das römisches Privatrecht bis auf die Zeit Diocletianus* (Leipzig 1908).
- MOMIGLIANO, A. — *L'opera dell'imperatore Claudio* (Firenze 1932).
- NESELHAUF, H. — *Patrimonium und res privata des römischen Kaisers* (in: „*Historia-Augusta-Colloquium*“ Bonn 1963, Bonn 1964).
- NIESE, B. — *Manuale di storia romana dalle origini alla caduta dell'impero d'occidente* (Milano 1921).
- PARETI, L. — *Storia di Roma e del mondo romano* (Torino, 4. díl 1955, 5. díl 1960, 6. díl 1961).
- PASSERINI, A. — *Linee di storia romana in età imperiale* (Milano 1972).
- PFLAUM, H. G. — *Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire Romain* (Paris 1950).
- PFLAUM, H. G. — *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain* (Paris 1960—1961).
- PFLAUM, H. G. — *Abrégé des procurateurs équestres* (Paris 1974).
- PLATNAUER, M. — *The Life and Reign of the Emperor Lucius Septimius Severus* (Roma 1965).
- ROSTOVITZ, M. — *Fisco* (in: 3. díl E. De Ruggiero, 1895 a násl.).
- ROSTOVITZ, M. — *The Social and Economic History of the Roman Empire I, II* (Oxford 1963).
- SAVAGNONE, F. G. — *La terre del fisco nello impero romano* (Palermo 1900).

- SCRAMUZZA, V. M. — The Emperor Claudius (Cambridge 1940).
- SCULLARD, H. H. — From the Gracchi to Nero: A History of Rome from 133 B. C. to A. D. 68 (London 1976).
- SMITH, CH. E. — Tiberius and the Roman Empire (New York—London 1942).
- SMYSLAJEV, A. L. — Vsadniki vo glave vedomstv imperatorskoj kanceljarii vo II. — načale III. v. n. e. (Vestnik drevnej istorii 2, 1981, str. 91—108).
- STEVENSON, G. H. — The Imperial Administration (in: The Cambridge Ancient History, X, Cambridge 1952, str. 182—217).
- WEAVER, P. R. C. — Schiavi e liberti imperiali (Labeo 18, 1972, str. 218—226).
- WEAVER, P. R. C. — Familia Caesaris: A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves (Cambridge 1972).

PŘÍLOHA

Chronologické seznamy úředníků centrálních finančních úřadů za principátu a na počátku dominátu

I. FISCUS

A. Vedoucí:

1. ?—55 M. Antonius Antoniae Augustae l. Pallas (Suet. Claud. 28; Plin. Ep. VIII 6, 7; Zonar. XI 9; PIR, A, 858)
2. 55—70/1 L. Domitius Phaon Aug. l. a rat. (CIL III 14112; PIR D, 156)
3. 70/1—85 otec Claudia Etrusca (Stat. III 3, 85—105; Mart. VII 40; PIR, C, 763)
4. 85—? Atticus Aug. l. a rationib. (CIL X 6640 = ILS 3338; CIL VI 8408; CIL VI 8410; PIR, A, 1336)
5. o. 112 L. Vibius Lentulus (Forsch. Eph. II 1912, 174, č. 61 a, b = AE 1913, 143; Forsch. Eph. III 1923, 132, č. 46 = AE 1924, 81; Pfl. 66)
6. mezi 103—114 Cn. Pompeius Homullus Aelius Gracilis Cassianus Longinus proc. Aug. a rationibus (CIL VI 1626 = ILS 1385; Pfl. 89)
7. za Hadriana T. Statilius Optatus proc. Aug. a rationibus (CIL VI 31863 = ILS 9011; Pfl. 119)
8. o. 140 L. Valerius Proculus (CIL II 1970 = ILS 1341; Pfl. 113)
9. o. 142 M. Petronius Honoratus proc. a rationibus Aug. (CIL VI 1625^a; CIL VI 1625^b = ILS 1340; CIL XIV 4458; AE 1913, 197; Pfl. 117)
10. o. 144 T. Claudius Secundinus L. Statius Macedo a rationib. Aug. (CIL V 867 = ILS 1339; CIL XIV 2008^a = XV 7740 = ILS 8686; AE 1934, 232; Pfl. 109; PIR, C, 1015)
11. o. 152 T. Furius Victorinus proc. a rat. (CIL V 648 = VI 1937 = XIV 440 = ILS 9002; AE 1907, 152; Pfl. 139; PIR, F, 584)
12. mezi 130—161 C. Iunius Flavianus proc. a rationibus (CIL VI 1620 = ILS 1342; Pfl. 134; PIR, I, 753)
13. za Ant. Pia T. Aelius Aug. lib. Proculus a ra. (CIL XIV 5309 [23, 28]; AE 1909, 49; PIR, A, 237)
14. za a po Ant. Piovi T. Aurelius Aug. lib. Aphrodisius proc. Aug. a rationibus (CIL XIV 2104 = ILS 1475; PIR, A, 1451)
15. o. 165 M. Bassaeus Rufus proc. a rationibus (CIL VI 1599 = VI 31828 = ILS 1326; Pfl. 162; PIR, B, 69)
16. mezi 169—176 Ti. Claudius Vibianus Tertullus a rationibus Aug. (CIL III 7126 = III 6574 = ILS 1344; Pfl. 252; PIR, C, 1049)
17. mezi 169—180 P. Licinius Papirianus proc. Augustorum a rationibus (CIL VIII 1641 = ILS 6818; PIR, L, 229)

18. o. 183 L. Iulius Vehilius Gratus Iulianus a rationib. (CIL VI 31856 = ILS 1327; AE 1888, 14; Pfl. 180; PIR, I, 615)
19. 10. 12. 186—9. 12. 187 Iulius Candidus a rationibus (AE 1952, 6; PIR, I, 235)
20. 2. století proc. Aug. a rationib. (CIL IX 5440)
21. srpen 193 Aelius Achilles rationalis Augustorum (CIL VI 1585^{a, b} = ILS 5920; PIR, A, 127)
22. konec 2. století M. Aurelius Iulianus a rationibus (CIL VI 1596 = XIV 2463; Pfl. 354; PIR, A, 1537)
23. mezi 193—211 Aurelius Felix procurator a rationibus (IG XIV 1480 = IGR I 227 = ILS 8854; Pfl. 260; PIR, A, 1503)
24. doložen k 26. 3. 211 L. Septimius Antonius Agathonicus a fisco agente (CIL VI 10233; CIL XV 7747 = ILS 8688^a)
25. 222 Aurelius Eubulus procurator a rationibus (Dio LXXIX 21, 1; PIR, A, 1499)
26. mezi 193—235 procurator a rationibus (AE 1946, 95; AE 1949, 184; Pfl. 271)
27. 2./3. století proc. a rationibus (AE 1950, 183)
28. ? tionibus (AE 1942—1943, 19)
29. ? T. Aius Sanctus a rationibus (AE 1961, 280)
30. mezi 222—235 proc. rat. vv. pp. (AE 1913, 82^b = CIL XIV 5309 [22])
31. 238 L. Sep(timius) Agrippinus v. p. a rat(ionibus) (DE 3, 134)
32. mezi 251—252 proc. rat. vv. pp. (AE 1913, 83 = CIL XIV 5309 [26])
33. o. 256 (Pfl.) T. Fulvius Macrianus rationalis Augusti (Euseb. VII 10, 5; Pfl. 350; PIR, F, 549; PLRE, I, 528)
34. o. 260 Aurelius Quirinus mag. summae rei (Euseb. VII 13; PIR, A, 1593; PLRE, I, 760)
35. mezi 263—268 Thaumasius a rationibus (Porph. XIII 12 nn.; PLRE, I, 889)
36. mezi 270—275 C. Valerius Sabinus v. p. rationalis (CIL V 6421; CIL XI 1214; AE 1973, 242; PLRE, I, 794)
37. mezi 270—275 Felicissimus rationalis (Eutrop. IX 14; Victor 35, 6; PIR, F, 140; PLRE, I, 331)
38. 2. pol. 3. stol. (Pfl.), 288 (PLRE, I) (Sep)timius Amandus v. p. rationalis (CIL V 858; PIR, A, 554; PLRE, I, 50)
39. 2. pol. 3. století P. Aelius Dionysius signo Palladius p. v. rationalis (CIL VI 1587 = ILS 1446; PIR, A, 170; PLRE, I, 259)
40. 2. pol. 3. století L. Luceius Hadrianus v. p. rationalis (CIL VIII 7043; PIR, L, 358; PLRE, I, 406)
41. 3. století M. Iulius Strenio Antistianus p. rationalis (AE 1940, 206; PIR, I, 591)
42. za Carina Geminius Festus rationalis v. d. (CIL VI 31380 = ILS 611), v. p. a r. (CIL VI 31384; AE 1889, 59; PLRE, I, 335)
43. 292 Scyrio rationalis (C. I. X, 10, 1)
44. mezi 293—296 Allectus rationalis summae rei (Victor 39, 41; PLRE, I, 45)

45. 303 Adauctus rationalis summae rei (Euseb. VIII 11, 2; PLRE, I, 12—13)
46. mezi 302—304 Valerius Euethius v. p. rat. (AE 1934, 10; PLRE, I, 291)
47. za Diocletiana Basilius Donatianus v. p. rationalis (CIL VI 1121; PLRE, I, 267)
48. za Diocletiana Aemilius Victor v. p. a rat(ionibus) (CIL VI 1120^a; PLRE, I, 959)
49. za Diocletiana Pompeius Cato v. p. rat. (CIL VI 36946 = AE 1903, 10; CIL VI 37129; PLRE, I, 187)
50. za Maximiana L. Iulius Antoninus v. p. rationalis (summae rei) (CIL III 325; AE 1947, 186; PLRE, I, 76)
51. mezi 293—305 Val. Honoratus v. p. rat. s. r. (CIL VI 1132 = ILS 648; PLRE, I, 441)
52. 3./4. století Aurelius Marinus v. p. rat. s. r. (CIL VI 1701^{a, b}; PLRE, I, 560)
53. počátek 4. století (Vinicius?) Caecilianus p. v. bis rational (CIL XI 831 = ILS 1218; PLRE, I, 166)
54. mezi 309—313 Pencetius praefectus summae rei (Euseb. IX 11, 4; PLRE, I, 692)
55. ?mezi 312—324? Valerius Rusticus v. p. rationalis summae rei (CIL VI 1145; PLRE, I, 787)
56. ? M. Aurelius Cocceius Minic(ianus) rationalis (CIL VI 9031 = 33757)

Auxiliární vedoucí:

1. za Antoninů Cosmus Aug. l. a rat. (CIL VI 455; CIL IX 2438; CIL XV 7443 = ILS 1476; PIR, C. 1535)
2. 2. století Candidus (AE 1952, 6)
3. o. 170 L. Aurelius L. Caesaris l. Nicomedes proc. summarum rat. (CIL VI 1598 = ILS 1740; Pfl. 163)
4. o. 172 (Quinct)ilius (sen.) procurator summarum ratio. (CIL VI 1564 = ILS 1452; Pfl. 178)
5. o. 190 M. Aurelius Mindius Matidianus Pollio rationalis du-cenarius (AE 1928, 97; Pfl. 193; PIR, A, 1560)
6. srpen/září 193 Ti. Claudius Perpetuus rationalis (CIL VI 1585^b = ILS 5920; Pfl. 191; PIR, C, 958)
7. o. 200 M. Aur(elius) proc. summar. rat. (CIL X 1785 = ILS 6333; PIR, A, 1435)
8. o. 239 C. Attius Alcimus Felicianus mag. su(. .)um rationum (CIL VIII 23963 = ILS 1347; AE 1894, 53; Pfl. 327; PIR, A, 1349)
9. po 239 M. Iulius Serenius mag. summ. (CIL VI 1618; CIL VI 31832; PIR, I, 568)
10. někdy po 161 L. Satrius Silvinus p. s. r. (CIL V 536^a)
11. ? proc. rationum summarum (AE 1933, 273)
12. ? Phoebus Actes Aug. l. l. proc. summ. (CIL VI 930)
13. ? (IG XIV 148 = ILS 8854)
14. ? Eutyches p. r. s. (CIL III 5121 = ILS 1857)

B. Personál:

Adiutor:

1. za Flaviovců	T. Flavius Augusti l. Felix verna a rat. (CIL VI 8422)
2. 1. století	Flavianus Caes. n. serv. adiutor a rationib. (CIL VI 8421)
3. 1. století	Astylus Caesaris ser. a rationibus adiutor (CIL VI 8419 = ILS 1479)
4. poč. 2. století	Hilarus Africani filius Aug. verna adiutor a rationibus (CIL VI 5305)
5. za Hadriana
nebo Antonina Pia	... Anton ... Aug. lib. audiut. a r. (CIL VI 8418)
6. za Antoninů	T. Aelius Crispinus Aug. lib. adiutor a rationibus (CIL VI 8417)
7. za Antoninů	Aelius Aug. lib. Chrysanthus adiutor a ration. (AE 1950, 171)
8. za Antoninů	Quintio Aug. adiutor a ration. (CIL VI 8424)
9. 168	Septimianus (nebo Septumanus) Aug. l. adiutor Cosmi Aug. a rationibus (CIL VI 455; CIL IX 2438)
10. za nebo po M. Aureliovi	Felix Caes. n. vern. adiutor rationalium (CIL VI 9033 = ILS 1480)
11. 183	Eutychianus Aug. l. adiut. a rat. (CIL VI 8420)
12. ?	Pallans Caes. n. ser. adiutor a rationib. (CIL VI 8423 = ILS 4997)
13. ?	Pedes n. (Aug.) lib. adiut. summ. rat. (CIL VI 37743)

Adiutor tabularii:

1. za Antoninů	T. Aelius Felix Aug. lib. adiutor a r. t. (CIL VI 8429 = ILS 1647; CIL VI 8430)
2. ?	Spectatus Augg. lib. adiut. tabul. a rationibus Augg. (CIL III 6574 = ILS 1344)
3. ?	... lib. adiut. summ. rat. tab. (CIL VI 37743)

Custos tabularii:

1. za Flaviovců	T. Flavius Aug. l. Agathopus custos tabulari a rationib. (CIL VI 8431)

Melloproximus:

1. za Antoninů	M. Aurelius Aug. lib. Isidorus melloproximo a rationibus (CIL VI 8425 = ILS 1478)

Optio tabularii:

1. za Antonina Pia	T. Aelius Montanus Aug. lib. optio tabellariorum officii rationum (CIL VI 8424 ^a = ILS 1706)

Proximus:

1. poč. 2. století	Hilarianus Aug. l. prox. a rat. (AE 1907, 80 = AE 1954, 65; PIR, H, 176)
2. za Antoninů	M. Aurelius Aug. l. Marcion proximus rationum (CIL III 348 = ILS 1477; PIR, A. 1551)
3. 2.—3. století	Tertiolus Aug. lib. proxim. rational. (CIL X 6092 = ILS 1500)

Tabularius:

1. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. lib. Homerus tabular. a rationib. (CIL VI 8426 = ILS 1642)
2. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. lib. ... ius tabular. a rationib. (CIL VIII 21008)
3. za Domitiana	Fructus Imp. Caesaris Domitiani Aug. Germanic. Atticianus tabular. a rationib. (CIL VI 8410)
4. za Flaviovců	T. Flavius Heracleon tabulario a rationibus (CIL VI 8428)
5. za Flaviovců	T. Flavius Aug. lib. Delphicus tabularius a ratio. (AE 1888, 130 = ILS 1518; EE 7, 1263)
6. 1. století	Martialis A(ug. lib.) tabulari (CIL VI 8545)
7. za Traiana	Euander Aug. lib. tabul. a rat. (CIL VI 8427)
8. za Antonina Pia	T. Aelius Aug. lib. Saturninus tabul. a rationibus (CIL VI 8450 = ILS 1521; PIR, A, 250)
9. ?	... g... lib. ... ulario ... onibus (CIL VI 33725)
10. za Carina	Chresimus tabul. summarum rationum (CIL VI 1115; PLRE, I, 202)

C. Bez určení:

1. za Tiberia	Antemus Ti. Caes. Aug. l. a rationib. (CIL VI 8409 ^c)
2. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Abascantus a rationibus (CIL VI 8411 = ILS 1473; PIR, C, 767)
3. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Actiacus a rationib. (CIL VI 8412)
4. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Eros a rationibus (CIL VI 8413 = ILS 7859)
5. za Claudia nebo Nerona	Ti. Claudius Aug. l. Felix a rationibus (CIL VI 8413 = ILS 7859; PIR, C, 864)
6. za Claudia nebo Nerona	Claudius l. a rationibus (CIL XI 4360)
7. 1. století	(Claudius nebo Flavius) Crescens Aug. l. a rationibus (CIL VI 8414; PIR, C, 1576)

8. o. 65	Diadumenus Aug. lib. a rationibus (CIL VI 8415 = ILS 1474; CIL X 3347; PIR, D, 66)
9. za Flaviovců	Flavius Epaphroditus Ephebianus Aug. lib. a rationibus (CIL VI 33468)
10. 1. století	Philotimus Aug. l. a ration. (CIL VI 8416)
11. za Commoda	Asclepiodotus a rat. (AE 1961, 280)
12. za S. Severa	Demetrius lib. rational. (AE 1954, 172)
13. ?	Sivirus Aug. a rat. (CIL VI 33724)
14. ?	... thus Aug. a rationibus (CIL VI 37742)
15. ?	Apolaustus Caesaris a rationibus (CIL VI 33467)
16. ?	 a rationib. (CIL VI 33736)
17. ?	 a ration. (CIL VI 31529)

Poznámky:

- ¹⁾ Pořadí vedoucích č. 1—4 převzato i s datováním z P. R. C. Weaver (Fam. Caes. 1972, str. 259, 289).
- ²⁾ Vedoucí č. 13 a 14 podle P. R. C. Weaver (Fam. Caes. 1972, str. 264).
- ³⁾ Pořadí vedoucích a jejich datování č. 5—12, 15—26, 30, 32—34, 36—41 převzato z H. G. Pflaum (1960—1961, díl 3, str. 1019).
- ⁴⁾ Vedoucí č. 27 identický s vedoucím patrimonium č. 13.
- ⁵⁾ Vedoucí č. 2 působil podle E. Cizek (1984, str. 185) mezi lety 55—68 n. l.
- ⁶⁾ Auxiliární vedoucí č. 1 zařazen podle P. R. C. Weaver (Fam. Caes. 1972, str. 264).
- ⁷⁾ Pořadí a datování auxiliárních vedoucích č. 3—10 podle H. G. Pflaum (1960—1961, díl 3, str. 1019—1020).
- ⁸⁾ Rekonstrukce tabularia č. 6 podle DE 3, str. 107, 135.
- ⁹⁾ Bez určení č. 8 datován podle DE 3, str. 133.
- ¹⁰⁾ Bez určení č. 10 je podle L. Friedlander (1921, díl 4, s. 21, pozn. 1) audiutor nebo tabularius.

II. PATRIMONIUM

A. Vedoucí

1. za Vitellia	Sex. Caesius Propertianus a patrim. et heredit. (CIL XI 5028 = ILS 1447; AE 1892, 3; Pfl. 37; PIR, C, 204)
2. za Domitiana	Cn. Octavius Titinius Capito proc. a patrimonio (CIL VI 798 = ILS 1448; AE 1934, 154; Pfl. 60)
3. poč. Hadriana	T. Flavius Titianus proc. patrimonii (CIL XIII 1804; Pfl. 99; PIR, F, 379)
4. za Hadriana	C. Iulius Celsus proc. patrimonii (CIL XI 4453; CIL XIII 1808 = ILS 1455; Pfl. 106 bis; PIR, I, 258)
5. za Hadriana	T. Statilius Optatus proc. Aug. ad patrimonium (CIL VI 31863 = ILS 9011; Pfl. 119)
6. brzy po 147	C. Iul(n)ius Rufus Imp. Antonini Aug. Pii patrimonii proc. (AE 1907, 120; Pfl. 129; PIR, I, 531)
7. o. 158	L. Marius Perpetuus procuratori patrimonii (CIL XIII 1810 = ILS 1389; Pfl. 168)

8. o. 175 T. Flavius Germanus proc. patrimoni (CIL XIV 2922 = ILS 1420; Pfl. 183; PIR, F, 278)
9. za Commoda M. Aurelius Mindius Matidianus Pollio pro. patri. du-
cenarius (AE 1928, 97; Pfl. 193; PIR, A, 1559)
10. 192 P. Livius Larensis procurator patrimoni (SHA Comm.
20, 1; Pfl. 194; PIR, L, 297)
11. mezi 193—211 M. Aquilius Felix proc. rat. patr. (AE 1945, 80), proc.
patrim. (CIL X 6657 = ILS 1387; Pfl. 225; PIR, A, 988)
12. o. 215 Ti. Claudius Marcellinus proc. Aug. a patrimonio (CIL
VI 8501^a = ILS 1487; PIR, C, 921)
13. mezi 193—235 (AE 1946, 95; Pfl. 271)

Auxiliární vedoucí:

1. před 96 Orontes Aug. lib. proc. patrimoni (CIL X 1740 = ILS
1488)
2. před Hadrianem C. Domitius Lemnus Aug. l. proc. patrimoni et hered.
(CIL VI 8499 = ILS 1489)
3. za Antoninů M. Aurelius Prosentius Augg. lib. proc. patrimoni (CIL
VI 8498 = ILS 1738; PIR, A, 1588)

B. Personál:

Audiutor tabularii:

1. ? Q. Alumnus Saturninus Aug. n. (servus) adiut. tabul.
r. p. (AE 1952, 59; AE 1956, 12)
2. ? Urbanus Aug. vern. adiutori tabulari rationis patrimo-
nii (AE 1945, 134; AE 1949, 70)

Commentariis:

1. za Traiana M. Ulpius Aug. lib. Thaumastus a commentariis ope-
rum publicorum et rationis patrimoni (CIL XI 3860 =
= ILS 1603)
2. za Traiana M. Ulpius Aug. l. Fortunatus a comm. rat. patrim.
(CIL VI 8502)
3. ? Marullus Aug. lib. sub seques. a comm. ration. patrim.
(CIL VI 8503)
4. ? Alexander Aug. lib. comm. patrim. (AE 1962, 19)

Custos:

1. ? Bromius custos ration. patrimoni (CIL VI 3962)

Dispensator:

1. ? Felix dispens. arce patrim. (CIL II 1198 = ILS 1659)

Optio tabulariorum:

1. ? Aur. Inachus Aug. lib. option tabell. a riorum ctat. patrimon. (CIL VI 8505)

Proximus tabulariorum:

1. za M. Aurelia a L. Vera Soter Augg. lib. proximus tabular. rationis patrim. (CIL VI 8508 = ILS 1646)
2. 211 Martialis Augg. lib. prox. tab. rationis patrimonii (CIL VI 10233)

Superpositus medicorum:

1. za Flaviovců T. Fl. Paederus Aug. lib. Alcimianus superpositus medicorum ex ratione patrimonii (CIL VI 8504 = ILS 1845)

Tabularius:

1. za Claudia nebo Nerona Ti. Claudius Aug. l. Primigenius tabul. rat. patrim. (CIL VI 8506), tabularius patrimonii (CIL VI 8507)
2. za Claudia nebo Nerona Daius Ti. Claudii Aug. l. tabularius rationis patrimonii Caesarum (CIL XI 3885 = ILS 1643)
3. 1. století Ianuarius Aug. lib. tabulario a patrimonio (CIL V 41 = ILS 1644)

C. Bez určení:

1. za Traiana ... sub cura procurator patrimonii (CIL XV 7303 = ILS 8683)
2. ? ... loco adsignato ab proc. patr. (CIL VI 30983 = ILS 3840)
3. ? lib. Ampliatus ... ionis patrimonii (CIL VI 8509)
4. ? Hermadion Aug. lib. cultoribus Larum Aug. rationis patrimonii (CIL VI 1038)

Poznámky:

- 1) Vedoucí č. 1—13 datováni podle H. G. Pflaum (1960—1961, díl 3, str. 1025).
- 2) Vedoucí č. 13 identický s vedoucím a rationibus č. 27.
- 3) Auxiliární vedoucí č. 2 datován podle DE 3, 104.
- 4) Proximus tabulariorum č. 1 datován podle DE 3, 105.

III. RES (RATIO) PRIVATA

A. Vedoucí:

1. o. 195 M. Aquilius Felix proc. hered. patrim. priva. (CIL X 6657 = ILS 1387), proc. rat. patr. (AE 1945, 80; Pfl. 225; PIR, A, 988)
2. za S. Severa Q. Cerellius Apollinaris proc. rat. privat. (AE 1969—70, 193; PIR, C, 665)
3. mezi 209—211 Sex. Varius Marcellus proc. rationis privat. CCC (CIL X 6569 = ILS 478; Pfl. 237)
4. o. 212 M. Opellius Macrinus privatas curabat (SHA Macr. 2, 1; Pfl. 248)
5. mezi 198—223 Septimius Marianus ...ae rat. priv. (CIL VI 1630; Pfl. 300)
6. poč. 3. století T. Aius Sanctus proc. rat. privatae (AE 1961, 280)
7. o. 241 C. Attius Alcimus Felicianus mag. summae privatae (CIL VIII 23963 = ILS 1347; AE 1894, 53; Pfl. 327; PIR, A, 1349)
8. ? M. Aurelius Tvesianus v. p. a ratione privata (AE 1979, 506)
9. mezi 293—305 Tacitus Felix v. p. rat. s. p. (CIL VI 1133; PLRE, I, 333)
nebo 326—337
10. o. 304 Neratius Apollonides mag. rei privatae (P. Oxy. 2673)
11. poč. 4. století C. Caelius Saturninus signo Dogmatius rationalis privatae (CIL VI 1704 = ILS 1214; PLRE, I, 806)
12. doložen k 11. 3. 319 Priscus rationalis (C. T. X 8, 2; PLRE, I, 1010)
13. mezi 312—324 na Západu Appius Primianus v. p. rat. summae privat. (CIL VI 36952; AE 1900, 98; PLRE, I, 724)
14. o. 325 Flavius Graphicianus mag. rei privatae (P. Oxy. 3125)
15. ? Aelius magister Pr. (ILS 790)

Auxiliární vedoucí:

1. o. 208 M. Opellius Macrinus (SHA Diadum. 4, 1; Pfl. 248)
2. konec 2. století otec císaře Heliogabala (Dio LXXXVIII 30)

B. Personál:

Auditor tabularii:

1. ? Evangelus Aug. lib. adiut. tabular. rat. privatar. (CIL VI 8510 = ILS 1649)

Dispensator:

1. ? Lupercus disp. rationis privatae (CIL V 7752 = ILS 1658)
2. ? Sempronius disp. Augg. ration. privatae (CIL IX 1131)

Proximus commentariis:

1. ?

T. Iulius Eutyhianus prox. comm. summ. privatae
(CIL VI 29682)

Poznámky:

- ¹⁾ Vedoucí č. 1, 3—5, 7 datováni podle H. G. Pflaum (1960—61, díl 3., str. 1020).
²⁾ Podle H. G. Pflaum (1960—61, díl 3., str. 1020) datován centenární auxiliární vedoucí č. 1.

ОРГАНИЗАЦИЯ РИМСКОГО ФИНАНСОВОГО УПРАВЛЕНИЯ ПРИ ПРИНЦИПАТЕ

Резюме

Важнейшей опорой императорской власти при principate наряду с армией и чиновничеством являлись финансы. На всем протяжении principate существовали три отрасли финансового управления. *Эрарий*, бывшая республиканская государственная казна, которая вследствие лишения доходов постепенно утратила значение, став одной лишь казной города Рим; она воплощала „партнерство“ сената и императора. В формальном отношении она была, правда, независимой, на деле, однако, хотя и косвенно, находилась под влиянием императора. *Фиск* и *патримоний*, позже *рацио привата*, представляли собой императорские казны. Положение обоих указанных ведущих императорских центральных финансовых отделов, которые принадлежали к палатинским чиновникам, было довольно специфическим. Несмотря на то, что они не принимали непосредственного участия в политической жизни, они обладали значительной властью как управляющие государственной или личной казной императора.

Самым важным участком являлся *фиск*. Он, как и *патримоний*, образовался уже при Августе. Вначале он также, как и имущество других членов римского нобилитета, управлялся рабами принцепса и в первый период он носил характер исключительной казни императора, в которую входили все финансовые фонды, находящиеся в его управлении. Только после выделения *патримония* императором Клавдием он становится казной, которой император управляет как глава государства, такой характер *фиска* сохранил в течение всего principate. В то же время осуществилась также строгая организация его управления, была создана организационная структура, во главе которой находился вольноотпущенник с титулом а *рационибус*, такое же название носит все учреждение. Важным пределом в развитии *фиска* стало правление Флавиев. Строение *фиска* как органа и отрасли финансового управления завершилось, став единым комплексом императорских государственных финансов. В конце первого века н. э. руководство указанным учреждением переходит в руки всадников (первыми надежно засвидетельствованными являются Помпей Гомулус и Л. Вибиус Лентулус времен Траяна). *Фиск* как финансовый центр римской империи, исполнявший одновременно функцию государственного банка и министерства финансов, сохранил свое влияние почти на протяжении всего principate. Независимо от того, если во главе находился вольноотпущенник или всадник, и вообще независимо от того, если он постепенно назывался а *рационибус*, прокуратор а *рационибус*, *рационалис* *сумме* *реи*, или же *магистер* *сумме* *реи*. Определяющим моментом его положения — а это объясняет также частые исключения из курса *гонорум* — всегда являлось то, что он фактически контролировал весь экономический потенциал римской империи и в качестве непосредственного представителя императора для этой области он также управлял и руководил им.

Вторую отрасль представлял собой *патримоний*, управлявшийся сначала в рамках *фиска* и с Клавдия образовавший самостоятельную область финансового управления. Вначале он представлял собой личное имущество императора, или же скорее правящей династии, таковым *патримоний* является в течение всего правления династии Юлиев — Клавдиев. Так как имущественная сущность *патримония* после

68—69 гг. н. э. распространяется также на других императоров, то с Флавиями он приобретает характер императорского имущества, тогда же в первый раз появляются во главе учреждения *а патримонии* всадники; таковым можно считать его вплоть до династии Северов, когда оно поглощается *рацио привата*. Образование последнего берет, однако, свое начало уже во время правления Антонина Пия, когда часть африканских имений была выделена в порядке дарования для Фаустины. Основанием указанного был факт, что в конце 2-ого века н. э. *патримоний* стал по своему характеру приближаться к *фиску* и император не распоряжался им уже столь свободно, как раньше. Это вызвало необходимость в образовании неподконтрольных фондов *рацио привата* не образовал, а лишь создал центральное учреждение и построил его структуру. *Рацио привата* принимает на себя, правда, функцию *патримония*, в определенной степени становясь также его преемником, *патримоний*, однако, не исчезает сразу же после его создания. В течение определенного времени они сосуществуют (только после Максимиана Трака он исчезает из источников полностью), хотя *патримоний* все больше и больше теряет свое значение. При династии Северов сосуществуют, таким образом, три самостоятельные отрасли: *фиск*, *патримоний*, *рацио привата*. Это период сосуществования нового *рацио привата* и уходящего в прошлое *патримония*, во главе которых находится свой собственный заведующий. После прекращения *патримония* его местная структура сохранилась, ее только перевели под *рацио привата*. Последнее носило в начале тот же характер, что и *патримоний* в первые десятилетия принципата. В какое время также *рацио привата* начинает приобретать форму императорского имущества — это невозможно установить столь точно, как в случае *патримония*, однако, весьма определенно это имело место уже вскоре после его образования, во время гражданских войн в 3 веке н. э. Тогда наряду с ним появляется также комплекс имений под наименованием *домус дивина*, возникший по тем же основаниям, что и несколько раньше *рацио привата*, опять же со значением личного имущества, на тот раз, однако, не связанного уже с семьей императора, а с любым лицом императора. Разница — по сравнению с *рацио привата* — состоит в том, что император распоряжается им гораздо свободнее.

Разделение на *эрарий*, *фиск*, *патримоний* или *рацио привата* имеет значение прежде всего в отношении административного устройства и организации управления имуществом. Императоры, в качестве высшего авторитета, но также в зависимости от потребностей и даже одной воли, свободно распоряжались в отношении всех финансовых ресурсов в римской империи.

Michal Skřejpek

THE ORGANIZATION OF THE ROMAN FINANCIAL ADMINISTRATION DURING THE PRINCIPATE

Summary

The most important pillar of the imperial power during the Principate were apart from the army and the bureaucracy, the finances. During the whole Principate there existed side by side three branches of the financial administration. The first was *aerarium*, the former republican state treasury, which as the result of withdrawals of incomes gradually lost importance and finally became a mere

treasury of the City of Rome, which embodied the "partnership" of the senate and of the emperor. Formally it was independent but in fact even though indirectly, it was managed by the emperor. *Fiscus* and *patrimonium*, later *ratio (res) privata*, were imperial treasuries. The position of both chiefs of these imperial central financial departments, who belonged to the palatine officers, was very specific. Though they did not directly engage in political affairs, they had great power as the chiefs of the state or of the emperor's personal treasuries.

The most important branch — the *fiscus* came, as well as the *patrimonium*, into being already under Augustus. At the beginning it was run similarly as the property of other Roman nobles by the emperor's slaves. In the first period of the Principate it has the character of the exclusive imperial treasury, which included all financial funds that the princeps was in charge of. Only after the separation of the *patrimonium* by Claudius it becomes the exclusive treasury that is administered by the emperor himself by the virtue of the title Head of the State and the *fiscus* maintained this character throughout the whole Principate. Also in this period its administration is firmly organized and its organization structure formed. Freedmen are placed at the head of the office of the *fiscus* bearing the title *a rationibus*. The whole office is called after them *a rationibus*. The reign of the Flavians was an important milestone in the development of the *fiscus*. The building of the *fiscus*, both as of a body and of the branch of the financial administration is completed by now and forms a uniform complex of the imperial state finances. At the end of the first century A. D. the management of this office is passed over to the equites (the first reliably referred to are Cn. Pompeius Homullus and L. Vibius Lentulus in Trajan's time). *Fiscus* as the financial centre of the Roman Empire performed at the same time the functions of the State Bank and also of the Ministry of Finance. It managed to keep its influence almost throughout the whole Principate. There was no difference whether the chief was a freedman or an eques and it was not at all important if he was called in turn *a rationibus*, *procurator a rationibus*, *rationalis summae rei* or *magister summae rei*. His position was always determined (and that also explains many exemptions from the *cursus honorum*) by the fact that he controlled the whole economic potential of the Roman Empire, and as the direct representative of the emperor in this field, he administered and managed it.

The second branch was formed by the *patrimonium* which was administered at the beginning as a part of the *fiscus* and from the time of Claudius it formed an independent branch of the financial administration. At first it represented the emperor's personal property or more exactly of the ruling dynasty and it maintained this character during the whole reign of the Julio-Claudian dynasty. As the property substance of the *patrimonium* passes on after the year 68—69 A.D. to other emperors, it acquires with the coming of the Flavians the character of crown property (at that time we can for the first time see the equites as the chiefs of the office *a patrimonio*) and as such it is considered until the Severians when it is consumed by *ratio privata*. But the origin of *ratio privata* goes back to the time of the rule of Antoninus Pius when a part of the African estates was excluded as a donation for Faustina. The reason for this change was that in the end of the second century A.D. the character of *patrimonium* began to draw nearer to the *fiscus* and the emperor could not dispose of it as freely as before. This fact provoked the need to form funds that would be beyond any control, for free use for totally private purposes. Septimius Severus did not constitute *ratio privata*, he only established a central office and finished forming its structure. It is true that *ratio privata* takes

over the function of the *patrimonium* and to a certain point it replaces it, but *patrimonium* does not disappear immediately after its establishment. They continue to exist side by side for a certain time henceforth (only after Maximinus Thrax they disappear from sources completely) though *patrimonium* gradually loses importance. Under the Severians there exist next to each other three independent branches: *fiscus*, *patrimonium* and *ratio privata*. It is the time of co-existence of the new *ratio privata* and of the fading out of the *patrimonium*. Each is managed by independent officers. After the extinction of the office of the *patrimonium* its territorial structure was not abolished but only transferred under *ratio privata*, which at the beginning had the same character as *patrimonium* in the first decades of the Principate. We cannot define when *ratio privata* develops the character of the crown properties as exactly as it is the case with the *patrimonium*, but with all certainty it is very soon after its origin during the Civil Wars in the 3rd century A.D. At this time apart from *ratio privata* there appears a complex of estates called *domus divina*, which came into being owing to the same reasons as *ratio privata* some time earlier. It again has the character of private property but now it is not connected with the imperial family, but with each emperor individually. The difference between *ratio privata* and *domus divina* is that the emperor can dispose with the latter much more freely.

The distinction between *aerarium*, *fiscus*, *patrimonium* or *ratio privata* is very important especially in the administrative structure and the organization of the administration of property. The emperors, as the highest authorities, freely disposed of all financial sources of the Roman Empire according to necessity or their own liking.